

SVEDOČANSTVA 32

Helsinški odbor

za ljudska prava u Srbiji

Snaga lične odgovornosti

SNAGA LIČNE **ODGOVORNOSTI**

biblioteka

SVEDOČANSTVA

knjiga br. 32

GRUPA AUTORA

Snaga lične odgovornosti

IZDAVAČ

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA

Sonja Biserko

OBLIKOVANJE I SLOG

Ivan Hrašovec

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNOJ STRANI

Aleksandar Anđić

ŠTAMPA

Zagorac, Beograd

ISBN 978-86-7208-153-4

COBISS.SR-ID 152704268

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

94:929 Perović L.

321.01 Perović L.

SNAGA lične odgovornosti : prijatelji o Latinki Perović / [grupa autora]. –
Beograd : Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2008 (Beograd : Zagorac).
- 331 str. ; 23 cm. – (Svedočanstva / [Helsinški odbor za ljudska prava u
Srbiji] ; br. 32)

Tiraž 500. – Umesto uvoda: str. 9. – Napomene i bibliografske reference uz
tekst. – Bibliografija: str. 324-331

a) Perović, Latinka (1933-)

Sadržaj

UMESTO UVODA	9
I JUGOSLAVIJA JE BILA NAŠA PRVA EVROPA	
OLIVERA MILOSAVLJEVIĆ, intervju sa Latinkom Perović	
O sebi	16
O drugima	65
O nacionalizmu, socijalizmu, Jugoslaviji, Evropi.	110
O istoriji	124
O predviđanjima i osporavanjima	137
II O LATINKI PEROVIĆ LIČNO I PROFESIONALNO	
dr RADMILA RADIĆ: Istraživač i erudita	153
DUŠAN MIJIĆ: Tačka oslonca.	158
DIMITRIJE BOAROV: Prolagomena za modernizaciju	162
Najteže teme	165
TONČI STANIČIĆ: Tragač za najtežim povijesnim odgovorima	170
III ZAČARANI KRUG (ANTI)MODERNIZMA	
OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR: Liberal, liberalno, liberalizam	177
DUBRAVKA STOJANOVIĆ: <i>Steeplechase</i> . Politička kultura kao prepreka modernizacije Srbije	188
SRĐAN MILOŠEVIĆ: Kritički historičar i društvo	202
IV TRI ESEJA O IDENTITETU (religija, tolerancija, nacija)	
MIRKO ĐORĐEVIĆ: Sumnje u kraj sekularizma	239
PAVEL DUMONJI: Tolerancija – ruža u križu sadašnjice	244
IVAN ČOLOVIĆ: Nevolje s nacionalnim identitetom	250
V JEDNO ISTORIJSKO PODSEĆANJE	
prof. dr IVO BANAC: Glavni tokovi reformnog pokreta u Hrvatskoj	259
VI BALKAN I NOVI GLOBALNI POREDAK	
SONJA BISERKO: Rusija i njen uticaj na Balkanu	267
SEŠKA STANOJLOVIĆ: Kinesko “osvajanje” sveta	300
BIOGRAFIJA	317
BIBLIOGRAFIJA.	319

Kritički istoričar i društvo

istorijski osvrt na dominantnu recepciju dela
Ilariona Ruvarca u srpskom društvu⁸⁰

APSTRAKT

U ovom prilogu učinjen je pokušaj da se predstavi veza istoriografskog rada Ilariona Ruvarca i društvenog konteksta u kojem se Ruvarac sa svojim radom javlja. Članak nastoji da rekonstruiše reakciju srpske šire javnosti na Ruvarčev istoriografski rad. Budući i kraći osvrt na srpsku historiografiju, članak ukazuje na problem odnosa prema Ruvarčevom delu u srpskoj historiografiji u proteklih 150 godina.

⁸⁰ Rad predstavlja sažetak obimnije studije o životu i istoriografskom radu Ilariona Ruvarca, sukobu u srpskoj historiografiji i recepciji Ruvarčevog dela u naučnoj sredini i srpskoj javnosti druge polovine XIX i početka XX veka.

Neka slepi guslari pevaju uz gusle i prosti kazivači neka pričaju bez gusala o večeri kneževoj i neka u pričama i pesmama pominju i Juga i Jugoviće i Milana i Ivana i Banovića Strahinju; i neka učeni pesmotvorci i stihotvorci Mušicki i Sterije i Živković i nadalje oplakuju ‘mater bede večeru kneževu’ i u kantatama jasno i glasno spominju te iste, no budući srpski istorik, kojega je zadatak sasvim drugi, nego što je guslara, pevača, pesnika i opevača i narikača, neka se ustegne i ne da srcu na volju, i pišući povest o boju na Kosovu neka ne sluša ni na te pesme i priče, ni na one po tim pesmama i pričama udešene povesti, već neka pita i ispita, šta se u prvim i najstarijim te najboljim izvorima i povesnim spomenicima o tome kaže i kako se to, što se u raznim izvorima kaže, među sobom slaže.

ILARION RUVARAC

Uvod

Srpska istoriografija⁸¹ nema razvijenu tradiciju izučavanja sopstvenog razvoja, toliko neophodne introspekcije koja se u razvijenijim istoriografijama neprestano vrši, kako prigodno, tako još i više radi utvrđivanja unutrašnje evolucije nauke, radi neophodnog svođenja bilansa naučnih znanja, njihove interpretacije, metodoloških orijentacija, naučnih dometa uopšte. Izostanak te tradicije čini da srpska istoriografija povremeno gubi orijentire, lutajući “Braunovom putanjom”, završavajući ponekad i u tami mitova i zabluda, od kojih, nažalost, nije uvek ni sasvim pošteđena ni naučna istoriografija, a da ne pominjemo publicistiku.

Takvo stanje je delimično i uzrok ali i posledica činjenice da osnivaču kritičkog pravca u srpskoj istoriografiji, Ilarionu Ruvarcu, i uopšte

⁸¹ U ovom radu pojam istoriografija koristim u širokom značenju, podrazumevajući pod njim pisanu produkciju koja se odnosi na prošlost, a pretenduje da bude istinita. Kada sam smatrao da je potrebno preciznije određenje koristio sam pojam kritička ili naučna istoriografija.

izučavanju razvoja kritičke škole srpske istoriografije, ni do današnjeg dana nije posvećena dovoljna pažnja. Nije napisana naučna istoriografska monografija koja bi bila rezultat koncentrisanog napora da se ova tema sistematski istraži, da se rekonstruišu njeni glavni tokovi i da se ona kontekstualizuje u društveni okvir u kojem se odvijala i od kojeg je, u suštini, neodvojiva. Istoriografija u Srbiji uskraćena je i za kritičko izdanje sabranih dela Ilariona Ruvarca, a na nešto potpuniju bibliografiju radova od sumarne i nepotpune bibliografije, koju je sastavio Dimitrije Ruvarac nakon smrti svoga brata, istoriografija je čekala pola veka. Reč je o bibliografiji Ruvarčevih radova koju je sastavio Nikola Radojčić. Konačno, Borivoje Marinković sastavio je potpunu bibliografiju Ruvarčevih radova, koja je objavljena 1973. godine povodom 140-godišnjice rođenja Ilariona Ruvarca.⁸²

To sve, razume se, ne znači da nikakvih napora u pravcu istraživanja početaka srpske kritičke istoriografije nije bilo, kao ni to da su ti naponi zanemarljivi, da se ličnost i delo Ruvarčevi nisu proučavali.⁸³ Međutim, sasvim je izvesno da se na izučavanju istorije srpske istoriografije nije radilo organizovano, strateški, kako bi ova tema zahtevala. Napori u tom pravcu ipak nisu

⁸² Za bibliografiju Ruvarčevih radova i za istorijat njenog nastanka vidi:

B. Marinković, „Ilarion Ruvarac i njegovo delo povodom 140-godišnjice rođenja (1832–1905)“, *Istraživanja* 2 (1973) 453–505.

⁸³ Ovde treba pomenuti najznačajnije dosadašnje priloge izučavanju dela Ilariona Ruvarca. Vredni su, pre svega, nekoliko radova Nikole Radojčića posvećeni Ilarionu Ruvarcu: N. Radojčić, „O istoriskome metodu Ilariona Ruvarca“, *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* 5 (1932) 163–219. (Ponovo štampano: Isti, „O istoriskome metodu Ilariona Ruvarca“, *Spomenica Ilarionu Ruvarcu*, Novi Sad 1955, 44–103); Isti, „O dvadesetpetogodišnjici smrti Ilariona Ruvarca“, *Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu* 3 (1930) 352; Isti, „O mislima i naporima oko izdavanja radova Ilariona Ruvarca“, *Zbornik Ilariona Ruvarca*, 1, Beograd 1934, I–XXX; Isti, „Kritika radova Ilariona Ruvarca“, *Spomenica Ilarionu Ruvarcu*, Novi Sad 1955, 104–122; Isti, „Spisak radova Ilariona Ruvarca“, *Spomenica Ilarionu Ruvarcu*, Novi Sad 1955, 148–161. Veći broj radova posvećen Ilarionu Ruvarcu izašao je u: *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* 5 (1932). Pored već pomenute *Spomenice*, treba pomenuti još i zbornik radova *Braća Ruvarac u srpskoj istoriografiji i kulturi*, ur: Č. Popov, Novi Sad, Sremska Mitrovica 1997; U više pregleda prikazani su sumarno ličnost i istoriografski rad Ilariona Ruvarca: R. Samardžić, *Pisci srpske istorije*, 4, Beograd 1994, 241–247. Ruvarac je uvršten i u publikaciju *100 najznamenitijih Srba*, Beograd 1993, a kraća biografija sa osnovnim podacima o životu i radu može se naći u: *Enciklopedija srpske istoriografije*, Beograd 1997; U knjizi S. Ćirković, *O istoriografiji i metodologiji*, Beograd 2007, može se pronaći veći broj priloga koji su posvećeni razvoju kritičkog pravca u srpskoj istoriografiji, pa i delu Ilariona Ruvarca; Monografija B. Suvajdžić, *Ilarion Ruvarac i narodna književnost*, Beograd 2007, tematski je nešto šira nego što sam naslov kaže i korisna je i za istoričare.

vršeni “u širim relacijama i izvan usamljeničkih napora pojedinaca”.⁸⁴ Po- red toga, tačno je i to da se nekoliko decenija nije ozbiljnije odmaklo u istra- živanju začetaka srpske kritičke historiografije. To je tema kojoj istorijska na- uka u Srbiji i dalje duguje svestrano istraživanja koje bi objasnilo, kako poja- vu Ilariona Ruvarca i kritičke orijentacije u tumačenju srpske prošlosti, tako i povezanost društvenog konteksta sa tom pojavom, a naročito kada je reč o reakcijama i stručne i šire javnosti na prve rezultate kritičkih studija srpske istorije.

Odgovor na pitanje zašto srpska kritička historiografija nedovoljno go- vori o svom osnivaču i utemeljitelju, a naročito zašto nedovoljno objašnjava važnost i dubinu useka koji je Ruvarac izazvao svojim radom, treba potraži- ti u odgovorima na dva druga pitanja: šta je Ruvarčev historiografski učinak i kako je taj učinak bio prihvaćen u srpskom društvu? Iako se odgovorima na ova pitanja ne iscrpljuju i odgovori na osnovno pitanje, ipak se pruža temelj- ni razlog koji u sebi sadrži veliki deo odgovora.

Može se, naravno, na samom početku reći da je, bez sumnje, rasutost Ruvarčevih radova⁸⁵ ne malo ograničenje, koje obeshrabrujuće deluje na svakoga ko bi pokušao da se posveti prikupljanju njegove pisane ostavšti- ne. Ali nije ni nesavladiva prepreka, naročito ako se ima u vidu neophodnost da se taj zadatak savesno ispuni u interesu srpske naučne historiografije, ali i kulture uopšte.

Ruvarčevim delom najtemeljnije se bavio Nikola Radojčić, ali je na- kon njegove smrti nestalo i većeg interesovanja za Ruvarčev rad. Više od jednog veka nakon smrti Ilariona Ruvarca, on i dalje čeka svog kritičkog istoriografa.

⁸⁴ B. Marinković, n. d., 475.

⁸⁵ N. Radojčić, „O mislima i naporima oko izdavanja radova Ilariona Ruvarca“, *Zbornik Ilariona Ruvarca*, 1, Beograd 1934, V; Isti, „O dvadesetpetogodišnjici smrti Ilariona Ruvarca“, *Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu* 3 (1930) 352.

Ilarion Ruvarac (1832–1905)

Jovan (Ilarion) Ruvarac rođen je u Sremskoj Mitrovici 1832. godine,⁸⁶ u sveštiničkoj porodici. Školovao se u Starim Banovcima, a potom i u Karlovačkoj gimnaziji. Veoma rano pokazao je oštar i kritički karakter, koji će ga pratiti do kraja života, a o kojem uverljivo svedoči i pismo koje je 1848. godine uputio bratu Lazi: “Pitaš: kakav je to metod u Kar. Gimnazijumu? Kakav!? Nika-kav skoro, upodobi ga kakoj smesi (chaos). Jedan izade, drugi uđe. Niti ćemo Latinski, nit Nemački, nit Srbski, nit Grubotatarski (Mađarski, Jezik naše braće) naučiti. Da! i srbska se Gramatika predaje, al pitanje je kakva je!”⁸⁷

Nakon dovršene gimnazije u Beču, Ruvarac je upisao Pravni fakultet, ali se naročito interesovao za studije istorije. Neumorno je čitao Jegera, Šlōsera, Rankea. Tako se mladi Ruvarac upoznao sa najsavremenijim dostignućima istoriografije svoga doba, čije će principe uvesti u istraživanje srpske istorije. Istina je da sam Ruvarac nikada nije napisao neki metodološki ogleđ, ali se kroz celokupno njegovo delo prepoznaju, a ponekada i ekspliciraju metodološki nazori kojih se držao i koji su bili u najboljim tradicijama kritičke istoriografske škole.

Po povratku iz Beča, Ruvarac je stupio u bogosloviju, koju je svršio 1859. godine, postavši potom profesor u Karlovačkoj gimnaziji. Godine 1861. primio je monaški čin, ali uzroci ovakvog njegovog postupka ostali su nepoznati. Nekakvo objašnjenje pruža sam Ruvarac kada kaže: “Ja sam ušao u red monaški, misleći da ću u redu tom moći produžiti započeti u Beču rad, da ću moći nastaviti rad starih naših pisaca... koji su svi monaškom redu pripadali, i da ću produžujući u sasvim drugim prilikama njihov rad, moći najbolje poslužiti rodu svome...”⁸⁸

Vrhunski obrazovan, Ruvarac je obavljao razne dužnosti pri crkvenim institucijama i u nastavi. Konačno, 1874. godine postavljen je za arhimandrita manastira Grgetega, u kojem će stalno boraviti tek od 1882. godine, kada ga je patrijarh German Anđelić, sa kojim je bio u dugogodišnjem

⁸⁶ Osnovni biografski podaci preuzeti su iz: „Autobiografija arhimandrita Ilariona Ruvarca“, *Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu* 5 (1932) 161–162. Autobiografija je najpre štampana u: *Godišnjak SKA* 2 (1889) 261–265.

⁸⁷ Nav. prema: J. Radonić, “O Ilarionu Ruvarcu”, *Spomenica Ilarionu Ruvarcu*, Novi Sad 1955, 15.

⁸⁸ I. Ruvarac, *Dve studentske rasprave*, Novi Sad 1884, IV

sukobu sve do patrijarhove smrti 1888. godine, lišio dužnosti rektora Karlovačke bogoslovije i poslao u manastir. U međuvremenu, Ruvarac je krajem 1886. godine odbio da primi vršačko vladicanstvo, uloživši ozbiljan napor da se te dužnosti oslobodi. O tome je, kao sa neakvim olakšanjem, pisao Konstantinu Jirečku: "hvala milostivom Bogu – stvar se svršila i ja nisam postao episkop..."⁸⁹

Život u manastiru Grgetegu, u kojem je ostao sve do smrti 1905. godine, Ruvarac je proveo u neumornom radu na rekonstruisanju prošlosti srpskog naroda, uočavajući sve jasnije da je sintetski rad na toj povesti nemoguć bez prethodnog rasplitanja ogromnog broja nejasnoća, dodatno opterećenih hrpom zabluda i pogrešnih znanja, svesnih zloupotreba i falsifikovanja. Mukotrpnom zadatku rasplitanja tih nedoumica, ali i svesnog mitotvorenja posvetio se sa velikom strašću, koja je vremenom samo jačala. To je bio put koji će Ruvarca dovesti u neposredan i žestok okršaj sa predstavnicima romantičarsko-patriotske škole srpske historiografije, čija je perjanica bio Pantelija Srećković, a najraskošnija figura svakako Miloš S. Milojević.

Polemika Ilariona Ruvarca sa Pantelijom Srećkovićem

U drugoj polovini XIX veka u srpskoj historiografiji se razbuktao spor oko nekih najvažnijih pitanja istorijske nauke. Spor je vođen između takozvanih romantičarskih i kritičkih istoričara. Čitava polemika dobila je satirični karakter, pre svega zahvaljujući duhovitosti, ali i oštrini arhimandrita Ruvarca, osobinama koje je koristio kako bi pokazao koliko je Srećkovićev istoriografski učinak iz temelja neozbiljan. Većim brojem citata, i Ruvarčevih i Srećkovićevih, pokušao sam da što vernije predstavim polemiku, koja je značajem ipak nadaleko prevazilazila ton u kojem je vođena.

O romantičarskoj školi srpske historiografije najpre treba reći da je bila sve drugo pre nego naučna. Za razliku od nemačke i evropske romantičarske škole uopšte, ona je uveliko zaostajala za metodološkim inovacijama, ostajući nekritički interpretator istorijskih izvora koje nije samo proizvoljno

⁸⁹ Vidi: B. Suvajdžić, „Prepiska Ilariona Ruvarca i Konstantina Jirečka“, *Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima* 2 (2006) 184.

tumačila, već neretko i falsifikovala, prilagođavajući ih narodnom stvaralaštvu, u koje je gotovo bezrezervno verovala. I dok su metodološke orijentacije koje je usvojio Ilarion Ruvarac spadale u red kritičkog pravca razvijenog u evropskim historiografijama, kod romantičara se, kako ističe profesor Sima Ćirković, “eventualna metodološka načela ne mogu ni odgonetnuti, osim možda jednog, a to je da u srpskom slučaju oruđa istorijske kritike ne treba primenjivati, *jer se time ruše narodne svetinje i slabi nacija* (podv. S. M). I povodi i motivacija bili su vanteorijski”.⁹⁰

Delo Ilariona Ruvarca, a naročito njegova šira recepcija, ne može se razumeti izvan poznavanja stanja tadašnje srpske historiografije i njenog, po snazi i važnosti položaja – najuticajnijeg predstavnika, Pantelije Srećkovića, kao ni bez poznavanja šireg društvenog konteksta u okviru kojeg su se pojavljivali Ruvarčevi radovi.

Pantelija Srećković (1834–1903), pripadao je istoj generaciji kao Ilarion Ruvarac, ali su njihovi putevi bili dijametralno suprotstavljeni. Poreklom iz seljačke porodice iz sela Krčmara, Srećković je uspeo da završi visoke škole, zahvaljujući zavidnim sposobnostima i velikoj ambiciji. Vremenom je došao do visokih pozicija: bio je dugogodišnji profesor Opšte i Nacionalne istorije i rektor Velike škole u Beogradu, kao i član Srpskog učenog društva (potom i Srpske Kraljevske Akademije). Bio je čovek velikog ličnog i profesionalnog autoriteta, ali ne bez nadmenosti i sujete. Iako je imao formalno istoričarsko obrazovanje, koje je stekao na istorijsko-filološkom fakultetu u Kijevu, osim te formalne spremne, zatim “srećnog” sticaja okolnosti da su istraživanja srpske istorije bila u pvoju, kao i uticajne pozicije profesora na Velikoj školi, Srećkoviću je za bavljenje naukom nedostajalo sve ostalo. Ovakav složaj okolnosti (školovan, a nesposoban “naučar”, pri tome i zaposlen na “najvišem učeovnom zavodu”, član elitnih naučnih ustanova, a potom i neizmerne beline u dotadašnjim znanjima o nacionalnoj prošlosti) pokazao se kao fatalan za srpsku historiografiju, kojoj je pod Srećkovićevim uticajem pretila opasnost da se pretvori u puko reprodukovanje narodnog stvaralaštva ili konstrukciju nacionalne prošlosti citiranjem folklornih obrazaca – u epsku pesmu prerađenu u dosta konfuznu i teško čitljivu prozu, koja je svoje “potvrde” pronalazila u proizvoljno izabranom i još proizvoljnije tumačenom, a nekada i sasvim falsifikovanom pisanom izvornom materijalu. Sve do svoje smrti 1903. godine, Srećković je imao snažan uticaj na tokove

⁹⁰ S. Ćirković, *O historiografiji i metodologiji*, Beograd 2007, 100.

srpske historiografije, premda je on značajno oslabio nakon Srećkovićevog penzionisanja 1894. godine.

Veliki deo svojih najvažnijih radova Ilarion Ruvarac je napisao upravo tokom višegodišnje polemike sa Srećkovićevim historiografskim proizvoljnostima. Ovom prilikom nije moguće upuštati se u detaljan prikaz rada dvojice istraživača nacionalne istorije, ali se treba zadržati na nekim načelnim primedbama, dajući nekoliko ilustrativnih primera, koji sažimaju suštinu sukoba koji je buknuo 1884. godine, pojavom Srećkovićeve *Istorije srpskog naroda*, ali koji je tinjao još ranije.⁹¹

Naime, još 1856. Ilarion Ruvarac je u novosadskoj *Sedmici* objavio svoju prvu raspravu, *Pregled domaćih izvora stare srbske povesnice*, a potom, naredne 1857. godine i raspravu *Prilog k ispitivanju srbskih junačkih pesama*, u kojoj je osporio relevantnost narodnog stvaralaštva kao istorijskog izvora.⁹² Ostajući na tom tragu nastavio je svoj rad, neposredno se sudarivši sa Pantelijom Srećkovićem 1868. godine, kada je u *Vili* kritički pisao o jednom Srećkovićevom radu posvećenom Stefanu Dečanskom. U tom radu Srećković se za detalje o životu Stefana Dečanskog pozvao na žitije koje je napisao Grigorije Camblak. Poznavaoici srednjovekovne istorije znaju da je Camblakovo žitije Stefana Dečanskog daleko nepouzdaniji izvor za rekonstrukciju života ovog srpskog vladara od žitija za koje se dugo verovalo da ga je napisao arhiepiskop Danilo, ali čiji je autor jedan Danilov nastavljajući. Bilo kako bilo, Srećković se ipak opredelio za Camblaka. Ruvarac je, pokazujući svoju metodološku utemeljenost kao istoričara, komentarisao da je Srećković načinio takav izbor zato “što nije pre nego što je počeo pisati istoriju Stefana Dečanskog, kritički ispitao, kako stoji biografija Grigorijeva prema životu tog kralja od arhiepiskopa Danila.”⁹³ Neću ni ja to pitanje ovde pretresati, no samo ću u opšte reći, da rečena biografija Grigorijeva prema životu Danilovom tako stoji, da bi istorija Stefana Dečanskog i bez prve biti i napisati se mogla”.⁹⁴ Tom prilikom Ruvarac je, ne bez diskretne ironije, ali ni iz daleka tako oštro kao što će kasnije činiti, kritikovao Srećkovića što ne koristi rezultate pisaca koji su pre njega o mnogim stvarima pisali, pa u tom

⁹¹ Vidi: I. Ruvarac, “Primetbe na članak ‘Kralj Dečanski’”, *Vila* (1868) 465–469.

⁹² Obe rasprave štampane su u: I. Ruvarac, *Dve studentske rasprave*, Novi Sad 1884.

⁹³ Ruvarac ovde greši, jer je život kralja Stefana Dečanskog napisao jedan od Danilovih nastavljajući. Iako je autorstvo pogrešno, tačan je sud o vrednosti izvora.

⁹⁴ *Isto*, 466.

smislu Ruvarac kaže: “Ako ćemo mi ignorirati rezultate trudnih ispitivanja prethodnika i suradina naših na istom polju, onda je zanimanje sa istorijom srpskom najneblagorodniji posao”.⁹⁵

Pre pojave Srećkovićeve *Istorije srpskog naroda*, ova polemika se nastavila i u vezi sa Ruvarčevim radom o hronološkim pitanjima u vezi sa bitkom na Marici, smrću cara Uroša i kralja Vukašina.⁹⁶ Sledeći narodno predanje, Srećković je sve do kraja života, uprkos jasnim dokazima da su njegove tvrdnje neosnovane, odnosno zasnovane jedino na narodnom predanju, istrajavao u tvrdnji da je kralj Vukašin ubica cara Uroša.

Međutim, najglasniji deo polemike nastupio je nakon izlaska iz štampe prve knjige Srećkovićeve *Istorije srpskog naroda*. Pomalo paradoksalno, polemika oko te knjige počela je, u stvari, čak i pre njenog pojavljivanja u javnosti, a pokrenuo ju je ponovo Ruvarac ironičnom primedbom da, imajući u vidu prethodni, vrlo nestručan i neutemeljen rad Pantelije Srećkovića na izučavanju srpske istorije, “neće biti šteta, ako njegova ‘Srpska istorija’ i ne ugleda sveta”.⁹⁷

Pošto je ta *Istorija* “beogradskog profesora” i “rektora Velike škole”, ipak “ugledala sveta” i pošto je “za vrednost njenu stalo... dobro ‘Srpsko učeno društvo’, koje je knjigu o svom trošku izdalo”, onda, pisao je Ruvarac, “svakako treba da se ta knjiga kao plod višegodišnjeg truda profesora srpske istorije na Velikoj školi u Beogradu..., podvrgne podrobnijem razboru i kritičkom pretresu”.⁹⁸

Treba najpre nešto ukratko reći o Srećkovićevoj *Istoriji srpskog naroda*, čiji se prvi tom pojavio 1884, a drugi 1887. godine. Osim kapitalnih metodoloških promašaja i mnogobrojnih faktografskih grešaka, koje se sreću bezmalo na svakoj stranici Srećkovićeve *Istorije*, u Srećkovićevoj knjizi prisutna je i tendencija o kojoj je otvoreno i sa jasnom kritičkom distancom va-ljda jedino govorio Ruvarac u svojoj kritici te knjige. Reč je o neskrivenoj velikodržavnoj ideologiji koju je Srećković svojim “naučnim” delom praktično kodifikovao.

⁹⁵ Isto, 469.

⁹⁶ I. Ruvarac, „Hronološka pitanja o vremenu bitke na Marici, smrti kralja Vukašina i smrti cara Uroša“, *Godišnjica Nikole Čupića* 3 (1879) 214–226. Štampano i u *Zbornik Ilariona Ruvarca*, 1, Beograd 1934, 68–78. (U daljem tekstu *Zbornik Ilariona Ruvarca*...).

⁹⁷ I. Ruvarac, *Dve studentske rasprave*, Novi Sad 1884, 111.

⁹⁸ *Zbornik Ilariona Ruvarca*..., 91, 92.

Naime, u ovom voluminoznom dvotomnom delu, koje je bilo predviđeno da se koristi kao udžbenik na Velikoj školi, Srećković je izneo niz potpuno neistinitih, proizvoljno tumačenih, čak i falsifikovanih činjenica, uči-nivši svoje životno delo školskim primerom kako se istorija nipošto ne bi smela pisati. Srećković je, na primer, pisao da su “divlji Arnautaši” u stvari poturčeni Srbi; da su i Dubrovnik i Split, pa i Zagreb stari srpski gradovi, kao i uostalom i Skadar i današnja Sofija; da su Hrvati srpsko pleme, koje je izgubilo karakter slovenskog naroda pod uplivom sa Zapada; da Hrvati “besvesno” slušaju missu; da je Ljudevit Posavski (vođa ustanka na prostoru Hrvatske iz IX veka – Prim. S. M.), u stvari bio “veliki patriota srpskih posavskih plemena”, da je skupljao “srpsku snagu rasturenu po sitnim ple-menskim državicama”; da je Hrvate prokleo jedan njihov kralj u trenutku kada je na njega izvršen atentat, rekavši: “i da bi veće nigdar neimali gospo-dina od svojega jezika, nego vazda tuđu jeziku podložni bili”; da vekovi koji su prethodili slomu hrvatske države na Gvozdu 1102. godine “nesu ostavili ništa drugo u narodu, osim hrišćanstva na tuđem nerazumljivom jeziku, sa zabranom ratovati izvan Hrvatske, pa zato hrišćanstvo nije bilo kadro da ra-zvije svest u narodu kao jednom organizmu”; da “Blgari” nemaju nikakvih istorijskih tradicija i da reč Bugarin dolazi od latinske reči *vulgus*, što znači “svetina, podjarmljeni, izmećari, raja” i tome slično.

Ideja da se “jedino preko narodnosti dolazi do uljudnosti”, kako bi Srećković sažeto rekao, verovatno varirajući nemački koncept nacije, opte-rećivala ga je do mere da nije bio u stanju da zauzme distancu prema temama koje je nastojao da proučava. Ta nacionalna osećanja bila su pojačana činje-nicom da je Srećković rođen i živio u vreme kada je Srbija još uvek vojevala za nezavisnost, pa je kao dečak “na časove svoje rođene (podv. S. M.) istori-je”, kako je sam isticao, morao da ide pored turskih straža.

Ispunjen od malena nacionalnim zanosom, nakon teritorijalnih pro-širenja Srbije 1878. godine i njenog sticanja nezavisnosti, Srećković projek-tuje dalje zadatke, uveren da se ne sme dozvoliti nacionalna demobilizacija. U svojoj *Istoriji*, uz opis grada Niša neposredno posle oslobođenja 1878. go-dine, Srećković odmah upozorava da mu na pamet pada “mudra izreka jed-nog patriote:

*I ako se srpski steg posred Niša vije,
Opet za to Kosovo osvećeno nije.*⁹⁹

⁹⁹ P. Srećković, *Istorija srpskog naroda, knjiga prva, Županijsko vreme (600–1159)*, napisao Pantelija Slavkov Srećković na svet izdalo Srpsko učeno društvo u Beogradu,

Time se najavljivala sledeća faza akcije, koju je “istorik” nastojao da podstakne.

Prvi tom *Istorije srpskog naroda*, ove svojevrstne nacionalne pedagogije, Pantelija Srećković završava rečima o slavi, koja je hristijanizovani zaostatak paganskih porodičnih kultova, “izuzetno narodni srpski običaj”: Boga molili, “slavu slavili i službu služili dugo i za mnogo! Doklen je bude-mo slavili, dotlen će se slaviti i srpsko junaštvo i ljubav prema svakom bratu Srbinu i prema opštoj srpskoj zemlji”.¹⁰⁰

Sve ovo podstaklo je Ruvarca da zaoštri polemiku koja nije jenjavala praktično do biološkog nestanka dvojice ljutih suparnika. Ruvarac je na pojavu Srećkovićeve *Istorije*, u kojoj je sve vrilo od netačnosti, konstrukcije i tendencioznosti, reagovao burno i oštro. Kritikovao je Srećkovićev metod, razobličavao njegovu tendenciju, podsmevao se njegovom neznanju. A sve-mu ovome bilo je manje ili više mesta: Srećkovićev metod je bio potpun pro-mašaj, njegova tendencija nametljivo očigledna, a njegova samouverenost, uprkos kolosalnom neznanju – izazivačka. Pokazujući koliko je duboko ra-zumevao suštinu historiografske kritike, pri kraju *Prethodnog prikaza* Srećkovićeve knjige, Ruvarac kaže da će još razmisliti da li uopšte vredi uzima-ti “pod nož ozbiljne i podrobne kritike” takva dela kao što je Srećkovićevo, kako bi se postavila pitanja: “koje je izvore i kako je izvore te upotrebio g. pi-sac ‘Srpske istorije’, – kako se g. pisac odnosi prema ranijim i suvremenim njemu piscima, koji su pisali o plemenima na ‘slovenskom jugu’, kakva mu je etnografija, i kakva podela srpske istorije? itd.”¹⁰¹

Ipak, Ruvarac nije odoleo da se na Srećkovićeve konstrukcije i proi-zvoljnosti obruši najtežim, ali u osnovi tačnim primedbama, koje su into-nacijom često zaista prelazile meru. Tako je Ruvarac, u jeku polemike, pisao o predgovoru Srećkovićeve knjige, koji je bio koncentrat njegovog nezna-nja i tendencije da “takvog smešnog, da ne kažemo ludog predgovora, ne napisa od kad se piše i štampa do danas još niko u kom narodu ni na kom jeziku”.¹⁰² Replicirajući na Srećkovićevo pravdanje da bi, usled obima ma-terije, bilo “najveće čudo” da u njegovoj *Istoriji* nema i nekih pogrešaka, Ru-varac je, ne bez svojstvenog mu preterivanja, upravo samu *Istoriju* ocenio

Beograd 1884, VII. (U daljem tekstu: P. Srećković, *Istorija srpskog naroda...*)

¹⁰⁰ Isto, 468.

¹⁰¹ Zbornik Ilariona Ruvarca..., 119–120

¹⁰² Isto, 205–6

kao “najveće čudo devete desetine devetnajstoga veka amo na slovenskom jugu i u celom ’rišćanskom’ svetu”.¹⁰³

Inače, neki od Ruvarčevih glavnih razloga za podvrgavanje kritičkoj analizi dela koje takvu analizu suštinski ne zaslužuje, budući “ispod svake kritike”, bile su okolnosti da je Srećković bio profesor na Velikoj školi i član SUD. To su biografski detalji na kojima je Ruvarac posebno insistirao. Ruvarac je često isticao da je Srećkovićeva knjiga štampana o trošku SUD, koje se pojavljuje kao izdavač te knjige. Čak i u naslovu svog *Prethodnog prikaza* Srećkovićeve knjige Ruvarac to ističe.¹⁰⁴ Ne bez reske ironije, on podvlači da je činjenicom da je tu knjigu “o svom trošku izdalo”, SUD “sebi trajni – večiti spomenik podiglo”. Jednom drugom prilikom Ruvarac je, podvrgavajući kritici jedan sasvim rđav rad Miloša S. Milojevića napisao da ne bi “o g. Milojeviću ni rečce proslovio, da nije pomenuto učeno društvo (Srpsko učeno društvo – prim. S. M.) neke pismene spomenike, koje je on našao i za štampu priredio, u svoj organ primilo. Samo poslednja okolnost mogla me je pokrenuti da obratim pažnju čitalačkog sveta na g. Milojevića i njegov rad”. Ovim je Ruvarac pokazivao izrazito visoku svest o značaju naučnih institucija, koje se ne bi smele kompromitovati podrškom pseudonaučnim konstrukcijama.

Tendencija Srećkovićevog dela, po Ruvarcu, sasvim je očigledna: protegnuti što je moguće dalje istorijske granice srpstva,¹⁰⁵ kako bi se u sadašnjosti istakle pretenzije za njihovo ponovno uspostavljanje. Ocrtavši te srednjovekovne srpske etničke granice, koje, istini za volju, nikada nisu bile identične sa državnim granicama, Srećković se pita: “Pa zar mi, novi Srbi, da ne vaspostavimo Staru Srbiju?”¹⁰⁶ Ta ideja svesrpskog ujedinjenja, uz vema smelo prostorno određenje samog *Srpstva* izvor je i utoka Srećkovićevog rada, kao uostalom i rada većine njegovih sledbenika i podržavalaca. Toj “misiji” Srećković je žrtvovao naučnu akribiju i poziv istoričara. “Istorik” je, u stvari, interpretirao narodno stvaralaštvo i tako prerađeno vraćao ga na-

¹⁰³ Isto, 141.

¹⁰⁴ I. Ruvarac, „Prethodni prikaz knjige: Istorija srpskog naroda, knjiga prva, Županijsko vreme (600–1159), napisao Pantelija Slavkov Srećković, na svet izdalo Srpsko učeno društvo u Beogradu 1884. od Ilariona Ruvarca“, u: *Zbornik Ilariona Ruvarca...*, 89–122.

¹⁰⁵ *Zbornik Ilariona Ruvarca...*, 98.

¹⁰⁶ P. Srećković, *Istorija srpskog naroda...*, VI.

zad u narod, dajući na taj način narodnom stvaralaštvu izvesnost naučnog znanja.

Ruvarac je na sve Srećkovićeve konstrukcije imao samo opore reči kritike i jetke ironije. On je, pozivom na najrelevantnije istorijske izvore, sa svim dekonstruisao Srećkovićeva domišljanja i konstruisanja, a o Srećkovićvoj *Istoriji srpskog naroda* pisao je sledeće: “Ja sam u jednom listu obzna- nio tu Pantinu Istoriju i rekao da ta Istorija, kao od čoveka, – koji ni latinsko- ga jezika ne razume te se s toga pravim izvorima služiti ne može; dalje od čoveka koji o istorijskoj kritici ni pojma nema, no se prema raznovrsnim izvo- rima odnosi onako bezazleno kao i svako dete i prosti narod; i na posletku od čoveka Srbina, preteranog patrijote, u koga je jače čuvstvo i želja od uma i razuma – napisana istorija ne vredi mnogo i upravo da ništa ne vredi, i da je za Srbiju i Srpstvo velika sramota što je takva istorija puštena u svet.”¹⁰⁷

Ispravno ceneći kuda Srećković cilja, arhimandrit Ilarion Ruvarac da- lje je ironizirao na Srećkovićev račun, citirajući gdešto Srećkovićeve “bise- re”: “Sretna Srbija sa svoga Ratimira i Višeslava i Radoslava i Prosigoja,¹⁰⁸ kojima imamo zahvaliti što govorimo srpski, a nesretna ‘Hrvatija’ sa svoga Borne i Trpimira i Tomislava i Krešimira, koji prinesoše ‘na žrtvu latinšti- ni hrvatsku narodnu dušu’ te morade ‘poginuti’ hrvatska narodnost, ‘da se održi rimska ideja’”.¹⁰⁹ Ruvarac povodom Srećkovićevog pisanja poručuje “viđenim” patriotima: “sakrijte se u mišju rupu, jer vas g. Panta Srećković nadmaši i palmu vam ote! A ti Srbijanče, ti tužan Srbije, šta ćutiš, šta mi- sliš, šta si skrstio ruke, što ne podižeš granitne, tučne spomenike Ratimi- ru, Višeslavu, Rodoslovu, Prosigoju i Vlastimiru, tim najvećim pobornici- ma ‘slovenske narodnosti’, i proglasiteljima srpske nezavisnosti, i tvorcima srpske narodne države, jednom reči, najvećim patriotama srpskim... – spo- menike ukrašene sa ispupčenim slikama Davora i Peruna, Svaroga i Sveto- vida – i vila i kućnih bogića – i sa slikom skromnoga otkritelja, Pante Slav- kova Srećkovića!...”¹¹⁰

¹⁰⁷ Zbornik Ilariona Ruvarca..., 158.

¹⁰⁸ Navodni prvi srpski imenom poznati vladari, koji su se opirali hristijanizaciji i time, po Srećkoviću, branili srpsku narodnost od tuđinskih uticaja.

¹⁰⁹ Zbornik Ilariona Ruvarca..., 112, 113.

¹¹⁰ Isto.

Veoma uverljivo Ruvarac je dokazivao da Srećković ne zna latinski jezik “ni onoliko, koliko jedan gimnazijalac u IV. razredu treba da zna”¹¹¹, a bez čijeg poznavanja je bilo nemoguće koristiti neke od najrelevantnijih istorijskih izvora. Zato je Ruvarac Srećkovića pozivao i na svojevrsni historiografski i metodološki dvoboj: neka Srećković dokaže da zna latinski jezik, pa će onda Ruvarac prestati da kritikuje romantičare, “pa ma g. Panta sa svojim prijanom Milojevićem Srbe tražio i nalazio i po samoj ‘žarkoj Afriki’”.¹¹²

Jasno dokazavši da Srećković ne zna latinski jezik, da skraćuje izvore, falsifikuje ih, prećutkuje što mu u njima ne odgovara, odnosno što nije u interesu velikodržavne ideje, Ruvarac je nesumnjivo pokazivao svoju metodološku superiornost. On je smatrao da je patriotska predanost svakako legitimna, “al’ ovde se pita, šta to znači, i kakvu veru zaslužuje pisac, koji tako s izvori postupa?”¹¹³ Srećković je, nastavlja Ruvarac, požurio da njegova *Istorija* “što pre ugleda sveta... i unapredi delo ujedinjenja srpskih plemena od drevne Atike do Babjih Gora”¹¹⁴, ne vodeći računa o naučnim znanjima i istorijskim izvorima. Umesto da vrši kritičku analizu istorijskih izvora, Srećković, prema Ruvarcu, koristi izvore koji ne mogu da izdrže ni najelementarniju kritiku, odnosno razne “sleparije, na koje se samo ‘zavrzan’ pozivati može”.¹¹⁵

Sa druge strane, čitava Ruvarčeva kritika je niz argumentovanih, na najrelevantnijim izvorima zasnovanih pobijanja Srećkovićevih netačnosti, nepreciznosti, razobličavanje njegove tendencije. Ruvarac, na primer, uspešno dokazuje da je u hronološkom lociranju nekog događaja Srećković pomerio sam događaj za sto godina, a da je opet na drugom mestu pogrešno ubicirao neka mesta, pa stoga podsmešljivo zaključuje, uveren da su Srećkovićeve pogreške namerne i tendenciozne: “Pasija mu je dakle godine za sto godina pomaknuti gore, kao što mu je sa druge strane u duši mesta i polja

¹¹¹ Isto, 95.

¹¹² Isto, 130. Inače, Ruvarčeva formulacija nije slučajna jer je Miloš S. Milojević zaista tvrdio da je Srba bilo i u Africi. Vidi: M. Milojević, *Odlomci istorije Srba i srpskih – jugoslavenskih – zemalja u Turskoj i Austriji*, Beograd 1872. U Milojevićevoj knjizi nalazi se poglavlje naslovljeno: „Tragovi življenja srpskog u Africi“.

¹¹³ *Zbornik Ilariona Ruvarca...*, 100.

¹¹⁴ Isto, 191.

¹¹⁵ Isto, 109.

kao 'Ras' i 'Toplica' odmaknuti dalje na istok i jug a time razmaknuti granice srpske države".¹¹⁶

Da je u ovoj kritici svakako bilo istine svedoči i jedno Srećkovićevo obrazloženje zašto izvesni udžbenik ne može da se koristi u srpskim školama: Srećković je kritikovao autora da je suzio granice srpskog etničkog prostora, time što je istakao da su Srbi bili jedno od slovenskih plemena koja su se doselila na Balkan. Srećković je, pak tvrdio da nije postojalo jedno pleme Srbi, već su postojala srpska plemena, u koja spadaju više-manje sva slovenska plemena na Balkanu. Tvrdnje autora udžbenika da je postojalo samo jedno pleme pod imenom Srbi i autorovo postavljanje granica unutar kojih je to pleme u početku živelo predstavljaju, prema Srećkoviću, "izmišljotine i pogrešne i štetne za naš narod i njegov opstanak, jer po ovim granicama nema Srba dalje od r. Morave, a ovo se uči i u školama preko Morave... Dovoljne su ove pogrešno obeležene granice, te da se ova knjiga zabrani u školama." Oспорavajući način izlaganja sadržaja udžbenika, Srećković nastavlja sa kritikom, insistirajući da udžbenik za osnovnu školu treba napisati "u biografijama" jer takav pristup pogoduje "a) istinskom toku istorijskih događaja, b) postaće najveća snaga vaspitanja i gajenja patriotizma v) videće se jasno celj kojoj težimo", a to je ujedinjenje Srpstva. Naime, udžbenik istorije treba da zraču "težnjom za konačno ujedinjenje, pa će se svaki osećati i saznavati članom te ogromne zadruge koja se zove 'srpski narod'... Eto šta treba da je narodna istorija u narodnim osnovnim školama, – u školama onih ljudi koji pevaju o prekrasnoj Maćedoniji, koji pevaju Nemanju, Sv. Savu, Dušana i cara Lazara; koji pevaju Visokog Stevana i Đurđa Smederevca, koji pevaju 'Prokletu Jerinu' i senjske hajduke, koji pevaju 'sinje' i 'belo' more, tiho Dunavo, Vardar i Maricu, koji pevaju Durmitor i Pirlitor, Velebit, Frušku i sv. Goru, Šaru planinu i Maleševsku planinu, koji se mole sv. Vilin-daru, Dečanima i patrijaršiji i t. d."¹¹⁷ Na isti način pisao je Srećković i o jednoj geografskoj karti Srbije, koju je sačinio Vladimir Karić: "Kad neće g. Karić da obeleži pojas od Loma na Berkovicu ka Sofiji i Samokovu kao čisto srpsku pokrajinu, to da ju je obeležio bar naročitom bojom, da se vidi da na taj pojas imaju prava koliko Bugari, toliko i Srbi".¹¹⁸ Ni Nikola Krstić nije bio bolje sreće. Pored brojnih zamerki koje je Srećković stavio na njegov udž-

¹¹⁶ Isto, 98.

¹¹⁷ *Prosvetni glasnik* 1-25 (1882) 276-277.

¹¹⁸ Isto, 774.

benik istorije, od kojih su mnoge bile opravdane, u ovom kontekstu izdvaja se kritika Krstićevog izostavljanja da među srpskim ranosrednjovekovnim arhontijama pomene i Hrvatsku.¹¹⁹

Polemika koju su vodili kritički istoričari i romantičari, kao i ostali učesnici ove važne rasprave u srpskoj historiografiji, obilovala je ličnim uvredama i izvesnim neakademske tonom, a naročito u obračunu Ruvarca i Srećkovića. Međutim, dok je Ruvarčeva oštrina bila praćena snažnim argumentima kojima je pobijao Srećkovićeve navode, Srećković je ostajao samo na nivou ličnih uvreda, nevesto braneći svoje neodbranljive stavove. U većini su, ipak, bili oni koji su, poput Stojana Novakovića, ne ostajući sasvim po strani polemike, ipak zadržavali distancu i akademski ton.

Osim u stručnim raspravama i časopisima polemika je vođena i u štampi i periodici, a njene refleksije nalazimo, razume se, i u ličnoj prepisci. Tako su se mogli naći u štampi i brojni napisi, koji obiluju uvredama. Srećković je, na primer, pisao da, shvativši da ima posla “ne s naučarom, nego s ludakom i nezalicom”, nema nameru da se upušta “u razgovor s ludakom i najvećim srpskim dušmaninom” Ruvarcem.¹²⁰ Ponavljajući neprestano optužbe protiv “rušitelja narodnih ideala”, Srećković je svoje neistomišljenike, kritičke istoričare, nazivao i “prokrijumčarenim kritičarima”, tvrdeći da su obični “naučni došaptači”, koji sačinjavaju “kliku za uzajamno hvaljenje”.

Mnogo učestalije uvrede prosipao je Ruvarac. Za Ruvarca, Srećković je “običan krpa”, “fušer”, “drljavi Panta”, “šenuti Panta”, “antipatični beogradski Panta”, “sujemudreni Panta”, “šarlatan”, “kraljevsko-srpski istoriograf”, “beogradski kočoper”, “Pan-Srb” i sl. Razume se, sa ironijom ga je nazivao “prvim predstavnikom svekolikog Srpstva”, “najvećim Srbinom među Srbima”, “najvećim Srbinom na jugu slovenskom”. Srećkovićevi napadi su, prema Ruvarcu, “zvekanski”, pa zato ne treba obraćati pažnju na njegova “ćaskanja”; Panta Srećković, prema Ruvarčevim uverljivim i tačnim dokazivanjima, “krpari”, “posluhuje (se) ruskim piscima... kako ume i kako može gdešto izostavljajući, gdešto od svoga dodajući”.¹²¹ Tako je, u stvari, nastala ta Srećkovićeva *Istorija* od koje će biti “i štete i sramote i za Veliku školu i za društvo ono (Srpsko učeno društvo – prim. S. M.), koje je moglo takvu nakaradu i paškvilu na istoriju o svom trošku izdati a neće služiti na

¹¹⁹ *Prosvetni glasnik* 1-25 (1882) 280.

¹²⁰ *Naše doba*, br. 36, 5. maj 1885.

¹²¹ *Zbornik Ilariona Ruvarca...*, 133.

časť ni samoj vladi koja daje prilike i koja uzima u zaštitu čoveka nespretna i nesposobna za pisanje srpske istorije.”¹²² Srećković piše “knjige i rasprave na sramotu naroda, u kojega književnost takve knjige i takve rasprave spadaju”¹²³ i treba da se zapita “zašto piše srpsku istoriju, kad zna, kad on pozitivno zna, da nije za taj posao, i da mu za taj posao, osim jedine puste volje i svraba, sve drugo, što je preko nužno, nedostaje”.¹²⁴

Ništa manje opor nije Ruvarac ni u privatnoj prepisci. Franju Račkom je, na primer, pisao da je “zanet knjigom Pante Srećkovića, njegovom tobože istorijom srpskom... (N)e вреди da se čovek tom satirom na istoriju toliko zanima, jer knjiga je ispod svake kritike; al’ treba statuirati primer i izneti na videlo tu mudrost smetenjaka beogradskog. Takvog nezalicu borniranog i pakosnog piskarača nema ni jedna slovenska literatura. Samo se s vašim Antom¹²⁵ u pakosti i izopačavanju podataka sravniti može... I takav puka nezalica, koji piše da je **noviter** = obnovio; *singulis annis* = za vreme; *sane vir* = razuman čovek; koji na više mesta piše: *Slavinia in Macedoniam*, koji dakle latinski ne zna ni koliko jedan petoškolac, takav čovek citira Pertza, *Codex dipl.* i t. d., i takav je čovek profesor na Velikoj školi, dapače i rektor i član Učenog društva i predsednik istorijskog oteka! Šta mislite, kakva je ta vlada beogradska, koja takvog nezalicu trpi na profesorskoj katedri i uzima ga u zaštitu protiv tobožnjih uvreda... I u toj je vladi moj prijatelj, lukavi Stojan Novaković”.¹²⁶ I još jednom piše Ruvarac Račkom u martu 1885. godine: “Počeo sam beogradskog profesora zbog istorije one češljati u novosadskom listu ‘Naše doba’...”¹²⁷. Inače, kako bi do krajnosti poništili protivnika, i Ruvarac i Srećković pisali su imena jedan drugog malim početnim slovom.

Ruvarčev ton, kao što se moglo videti, nije bio ništa više otrovan i žestok nego što je bio ton Srećkovićev. Razlika je bila u tome što je Ruvarac bio daleko aktivniji i što se češće oglašavao. I sam je bio svestan da je čitava polemika

¹²² Isto, 177.

¹²³ Isto, 119.

¹²⁴ Isto, 179.

¹²⁵ Misli na Antu Starčevića (1823–1896).

¹²⁶ I. Ruvarac – F. Račkom, 8. 12. 1884. Pismo je objavljeno u: *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* 5 (1932) 273–274.

¹²⁷ I. Ruvarac – F. Račkom, 19. 3. 1885. Pismo je objavljeno u: *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* 5 (1932) 275.

u mnogome nedostojna. O tome opet svedoči njegova lična prepiska. Konstantinu Jirečku je pisao: "Čitate l' 'Kolo' ... U poslednjem broju opet se svađam s Pantom. No vi ste odveć ozbiljan i ne marite za te naše ludorije (Podv. S. M.). Zbog te vaše prevelike češke ozbiljnosti ja vas ne marim i ne volim, ali vas bar ja jako poštujem..."¹²⁸ I u pismu bratu Dimitriju, februara 1886. godine, gde Ruvarac veli da je nakon objavljivanja rasprave Konstantina Jirečka *Srpski car Uroš, kralj Vukašin i Dubrovčani* "sasvim jasno i 'nesumljivo' da drljavi Panta i još drljavija tradicija naša nemaju pravo, kad povjedaju i dokazuju da je Uroša Vukašin baš ubio" istovremeno dodaje: "Meni je ta stvar već mrska!"¹²⁹ Ipak, njegov temperament mu nije dozvoljavao da piše drugačije, što je, opet, sam Ruvarac objašnjavao gotovo šeretski: "Ne mogu napisati o Pantinoj Istoriji, tom neiscrpivom izvoru ili bolje neispraznjivom magazinu svakojakih čuda i pokora, mudrolija i ludorija i ne mogu da pišem o smeštenim u Istoriji toj čudnovatostima ozbiljno... i kad pišem o toj i takvoj Pantinoj Srpskoj istoriji neda mi se, da pišem ozbiljno, već onako, kako je i sama ta istorija napisana to jest čudnovato, smešno i smeteno".¹³⁰ I ponovo: "A što o ćušnutom Panti pišem u onom tonu, za to imam ja dobrih uzroka, i ako taj ton ne će pomoći da taj škrabalo, koji nije kadar i nije do danas ni jedan fakt utvrdio ili šta objasnio u srpskoj povesti, prestane piskaranjem svojim štetu praviti, ozbiljno pobijanje vaistinu neće".

Najveći deo polemike posvećen je prvom tomu Srećkovićeve *Istorije*. U jednom otvorenom pismu, Srećković je sa prezirom objasnio da će, pošto izda drugi tom svoje istorije, imati vremena da Ruvarcu pokaže "šta je u istini". Na to je Ruvarac replicirao u svom prepoznatljivom maniru: "gospodin Panta veselim srcem javlja... da će uskoro ući u štampu i druga knjiga *Istorije Srpskog Naroda*... Kao da me je ljuta guja ošinula svojim repom, tako me je ta nenadana vest zbunila i porazila... A ja sam tako bio prost i najivan, da sam mislio, da će kritika moja imati bar u toliko efekta, da druga knjiga Pan-

¹²⁸ I. Ruvarac – K. Jirečku, 17. maj 1889. Pismo je objavljeno u: B. Suvajdžić, „Prepiska Ilariona Ruvarca i Konstantina Jirečka“, *Godišnjak Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima* 2 (2006) 179–220.

¹²⁹ I. Ruvarac – D. Ruvarcu, 27. februar 1889, (Arhivska zbirka Fonda retkosti Univerzitetske biblioteke "Svetozar Marković", lbr. 319)

¹³⁰ *Zbornik Ilariona Ruvarca...*, 163.

tine Istorije neće skoro ugledati sveta. Sad se još samo nadaždom tešim, da druga knjiga ta neće pomoću Srpskog učenog društva izaći na svet”.¹³¹

Ta se nada Ruvarčeva ipak nije ostvarila. Knjiga je izašla 1887. godine, ponovo sa odobrenjem SUD. Ruvarac tu drugu knjigu nije opširno kritikovao. napisao je samo jedan tekst u kojem je istakao: “Ogromna knjiga! Nije šala – manje trideset i nekoliko strana ima hiljadu strana knjiga ta, pa ipak je niska cena određena ogromnoj knjizi toj... (I)zdavači knjige, o kojoj je ovde reč, kao da su slutili, da će mnogome između čitalaca – ako mnogi pročitaju, jer mnogi će pokušavati ali će malo njih pročitati knjigu tu od korice do korice – žao biti za ona tri dinara te da će mnogi reći: žali Bog tolike artije! Duša valja i priznati se mora, da nije sve loše, što se piše i kaže u ogromnoj knjizi toj: i u njoj tamo amo i što je dobro. No žalost je to, što je toga malo, a što ne valja i što je loše, toga ima opet suviše...”¹³²

Širi kontekst polemikâ

I kao pojedinac i kao začetnik jedne nove orijentacije u srpskoj historiografiji, Ilarion Ruvarac je sasvim osobena pojava. Naročito osetljiv na nacionalne zablude i mitove, u kojima je prepoznavao manipulaciju koja šteti ispravnom shvatanju nacionalnih ciljeva i interesa, koje nije prenebregavao, Ruvarac se čitavog života borio za istorijsku istinu, ili, preciznije govoreći, za naučno znanje o srpskoj prošlosti. U činjenici da se to naučno znanje nije poklapalo sa snovima o obnovi Dušanovog carstva kao ni sa etničkim pretenzijama velikog dela ondašnje srpske elite, pre svega treba tražiti razloge, svakako ne unisone, ali nesumnjivo većinske osude Ruvarčevog dela. “Nu, kako je borba za istinu uvek teška, a pok. Ruvarac beše stavio sebi u zadatak da ispituje i iznosi istinitu prošlost svoga naroda, to ni njegov rad nije mogao da ne naiđe na smetnje i da ne ostane bez protivnika. I ovih je bilo mnogo”.¹³³

Polemika između Ruvarca i Srećkovića odvijala se u konkretnom društvenom i političkom kontekstu koji nije bio bez uticaja na tok, karakter i re-

¹³¹ Isto, 127–128.

¹³² *Stražilovo*, 4 (1888) 399.

¹³³ Jovan Tomić, „Arhimandrit Ilarion Ruvarac“, *Godišnjak SKA* 19 (1905) 360.

zultate polemike. Nacionalizam je bio norma vremena i njegovi nosioci bili su i mnogi predstavnici kritičke historiografije, ali Srećkovićeve preterivanja, njegovo insistiranje na istinitosti narodnog predanja, čak i za kriterijume tog vremena, predstavljali su uveliko prevaziđenu pojavu.

Sa druge strane, Ruvarčevi radovi, u kojima je kritikovao narodno predanje, pojavljivali su se često u vezi sa nekim istorijskim jubilejom, pa se stvorio utisak da Ruvarac namerno i provokatorski ruši narodne ideale¹³⁴ u vreme kada svi treba da budu poneti nacionalnim zanosom. Tako je Ruvarac pisao, na primer, u vreme proslave 500-godišnjice Kosovske bitke da Lazar nije bio car nego knez, kao i da Vuk Branković nije bio izdajnik,¹³⁵ što je izazivalo opštu sablazan. U vreme proslave 200-godišnjice dinastije Petrović, u delu *Montenegrina*¹³⁶ dokazivao je da Crna Gora nije očuvala vekovnu nezavisnost. O privilegijama Srba u Ugarskoj takođe se izjašnjavao sa velikom kritičnošću, ističući da su Srbi u Ugarskoj u stvari “nezvani gosti”,¹³⁷ u čemu je već, istini za volju, dobrim delom grešio.¹³⁸

Zbog ovih radova, kao što je već rečeno, Ruvarac je optuživan kao cinik i provokator. Jaša Tomić, jedan od najoštrijih kritičara Ruvarčevog rada, pisao je da je Ruvarac “voleo da ide na ‘narodne svečanosti’, ali ne kao onaj koji donosi jabuku, nego kao onaj, koji se na svakoj slavi redovno pobije i izazove silnu galamu... Šteta”, nastavlja Tomić, “što za života arhimandrita Ruvarca nije bilo više ‘narodnih svetkovina’, jer bi to podstreklo našeg fanatičnog istoričara da obori još koju ‘narodnu zabludu’, pa imao stvarnih dokaza za to ili ne imao.”¹³⁹

Ruvarac je bio svestan ograničenog dometa svoga rada. To je ograničenje bilo dvostruko. Najpre, reč je o nemogućnosti širokih sinteza srpske istorije, to jest o potrebi rešavanja veoma sitnih historiografskih problema,

¹³⁴ Vidi: B. Suvajdžić, *Ilarion Ruvarac i narodna književnost*, Beograd 2007, 230.

¹³⁵ I. Ruvarac, *O knezu Lazaru*, Novi Sad 1888.

¹³⁶ I. Ruvarac, *Montenegrina. Prilošci istoriji Crne Gore*, Sremski Karlovci 1898..

¹³⁷ I. Ruvarac, *Odlomci o grofu Đorđu Brankoviću i Arseniju Crnojeviću patrijarhu, s tri izleta o takozvanoj velikoj seobi srpskog naroda*, Beograd 1896.

¹³⁸ S. Gavrilović, „Ilarion Ruvarac i Velika seoba 1690“, *Zbornik radova naučnog skupa Braća Ruvarac u srpskoj historiografiji i kulturi*, ur. Č. Popov, Novi Sad, Sremska Mitrovica 1997, 43–52.

¹³⁹ J. Tomić, *Boj na Kosovu – Seoba Srba – Crna Gora. Kritika Ruvarčeve škole*, Novi Sad 1908, 19. (U daljem tekstu: J. Tomić, *Boj na Kosovu...*).

čijim ispravnim rešavanjem je jedino moguće stvoriti temelj za uspešnu sintezu srpske istorije. Druga dimenzija tog ograničenja je bilo stanje masovne "istorijske svesti", u onom značenju u kojem je taj pojam koristio Ivan Đurić. U vezi sa prvim ograničenjem treba istaći da česte primedbe da Ruvarac nije imao smisla za šire sinteze nisu opravdane. Ruvarac je smatrao da je najpre potrebno rešiti sitna pitanja, pa zbog toga dominantno mesto u njegovom opusu zauzimaju rasprave o pojedinačnim problemima, nastojanja da se razreše naizgled sitne nejasnoće i nepoznanice bitne za buduću sintezu.

Što se tiče drugog ograničenja, Ruvarac je shvatao da je njegovo mišljenje i njegovo razumevanje, koje je išlo uz maticu živog i delatnog narodnog predanja, manjinsko i morao je da se suoči sa činjenicom da je ono i označeno kao subverzivno. Pomenimo ovde tek toliko da je na jedno Ruvarčevo dokazivanje da je narodna tradicija nepouzdana kao istorijski izvor Miloš S. Milojević reagovao tako što je nazvao Ruvarca "izdajnikom srpske narodnosti, za šta bi ga trebalo pod gromilu".¹⁴⁰ Bilo je i poziva da bude bačen na lomaču. Te pretnje i osude izricane su "u ime naroda", od strane onih koji su monopolisali pravo da tumače *narod* i njegove interese, njegovu "dušu". Jedan od takvih bio je i Jaša Tomić, koji je pokazivao impresivno neznanje ili pak puku malicioznost kada je pisao da je "narodna pesma i narodno predanje... jasno, razgovetno", prihvatajući ih za gotovu istinu. Jer, narod ne bi mogao "ogrešiti dušu i ocrniti nevina čoveka i udariti tešku kletvu na njega. Ne", kategoričan je dalje Tomić, "to narod ne radi... Narod nikad ne gradi od junaka kukavicu, niti od kukavice junaka".¹⁴¹ Zato, a i zbog mnogih drugih napada koje je trpeo, poglavito zbog svog dokazivanja da je narodna tradicija gotovo sasvim lišena istinosnih slojeva, mogao je Ruvarac sa puno prava da napiše u jednom pismu iz novembra 1887. godine, upućenog profesoru Grčiću, izdavaču koji je štampao Ruvarčevo delo *O knezu Lazaru*: "Opasno je (podv. S. M.) boriti se protiv ukorenjenih predrasuda i narodnog predanja".¹⁴²

Nije reč, razume se, samo o eksplicitnim napadima kojima su se na Ruvarca obrušavali njegovi neistomišljenici, potežući optužbe sa najtežom snagom u narodu koji se bori za oslobođenje i ujedinjenje: optužbe za izdajstvo nacionalnih interesa. Reč je i o manje ili više diskretnom bojkotu Ruvarčevih

¹⁴⁰ Uvodni tekst u: I. Ruvarac, *Dve studentske rasprave*, Novi Sad 1884.

¹⁴¹ J. Tomić, *Boj na Kosovu...*, 36.

¹⁴² Cit. prema: *Spomenica*, str. 28.

radova. Napadi na Ruvarca zbog suda izrečenog u Pogovoru knjige *Dve studentske rasprave* da neće biti šteta ako Srećkovićeva *Istorija* i ne ugleda sveta, a potom i zabrana da se ta knjiga uveze u Srbiju, “van ako se ‘Predgovor’ pa i ‘Pogovor’ iz te knjižice iščupaju”¹⁴³, jasno svedoče o atmosferi koja je u društvu vladala. Na to je Ruvarac reagovao još oštrije, ističući u svom *Pret-hodnom prikazu* Srećkovićeve *Istorije* da u pomenutom sudu nema nikakve uvrede za Srećkovića i da uvrede ne bi bilo čak ni da je “pozitivno” napisao: “da će *Istorija* njegova biti više od štete nego od koristi i po nauku i za mlad naraštaj naš, koji bi iz nje učio poznavati prošlost svoga naroda”.¹⁴⁴

Još daleke 1905. godine Ljuba Jovanović je pisao u *Delu* da je dobro poznato “koliko je u tadašnjeg (polovina XIX veka – S. M) školovanog naraštaja srpskog silna bila nacionalna samoobmana, i koliko se smatralo dopušteno, opravdano i pohvalno govoriti, pisati i verovati mnogo štošta što je često imalo vrlo malo stvarne podloge, a ponekad i nikakve, samo ako je to godilo istinskim ili izmišljenim interesima savremenoga srpskoga života. Narodne su se pesme samovoljno doterivale, neke sasvim nove pisale; lažne su se starine proturale; spomenici prepravljani objavljivali; slavni se vladaoci i dinastije izmišljali. Sve je to trebalo da umnoži slavu i uveća prava Srbina. Tome su pravcu podlegli srpski pisci, s retkim izuzecima, a ponajizrazitiji mu predstavnici behu, svaki na svoj način Milojević i Srećković”.¹⁴⁵

Osim toga, postoji i ne mali broj svedočanstava o atmosferi u srpskom društvu druge polovine XIX veka, i to u njegovim dubljim slojevima. Dragoceni putopisi, osobito ruskih putopisaca,¹⁴⁶ značajni su kao deskripcija te atmosfere iz pozicije stranih posmatrača. Sa druge strane, i sam Pante-lija Srećković je opisao u autobiografskom spisu *Detinjstvo*, verovatno veoma autentično, atmosferu na srpskom selu polovinom XIX veka. Ma koliko razumljiva, imajući u vidu da se radi o seoskoj sredini, o neukim ljudima, ova atmosfera je objektivno predstavljala plodno tlo za negovanje vrlo agresivnih nacionalnih osećanja, koja su održavala osećaj paranoje i stalne ugroženosti usled večite kosovske žrtve koja se vekovima ponavlja. Iz Srećkoviog autobiografskog spisa *Detinjstvo* vidi se kako mit živi u narodu, kako

¹⁴³ I. Ruvarac – F. Račkom, 8. 12. 1884. (Pismo je štampano u: *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* 5 (1932) 273–274.

¹⁴⁴ *Zbornik Ilariona Ruvarca...*, 91.

¹⁴⁵ Lj. Jovanović, „Arhimandrit Ilarion Ruvarac“, *Delo* 36 (1905) 227.

¹⁴⁶ *Russkie o Serbii i Serbah*, ur: A. L. Šemjakin, Sankt-Peterburg 2006.

prožima ljudsku svest. Opisujući atmosferu u patrijarhalnoj srpskoj porodici, Srećković donosi i sledeće opise: "Toma je pevao (uz put): 'Jarko sunce, ogrej mi ruke, da poteram po Kosovu Turke'. To mi se najbolje dopadalo, da porastem, pa i ja da teram po Kosovu Turke".¹⁴⁷ Jednom je u kuću Srećkovićevih svratio neki Crni Ranko koji je pevao pesme uz gusle. Kad je otpevao pesmu *Oranje Marka Kraljevića*, u kojoj Marko "pobi Turke janjičare", mali Pantelija je pitao:

– Šta su mu krivi Turci, čiko?

– Otelj – veli on: Turci srpsko carstvo, pa ih Kraljević Marko bije, da povrati našu carevinu i kraljevinu". Nakon što je Ranko otpevao i jednu pesmu kosovskog ciklusa, čuje se komentar da ne bi Lazara "ubili Turci" da nije bilo Vuka Brankovića. "Proklet bio!" vele oni, a ja velim: 'Proklet!'¹⁴⁸

Podsećanje na kosovsku tragediju bilo je i jezgreni deo nastave u školama. Nakon završnog ispita u osnovnoj školi Srećković opisuje kako je bio zadužen da pred đacima i njihovim roditeljima izgovori jednu besedu, koju je napisao učitelj. "U toj besedi bio je spomenut i 'Takovski ustanak', i boj na Kosovu i junaštvo Miloša, i izdaja Brankovićeva. Kad sam rekao, da ne bi Lazar propao na Kosovu, da Vuk nije izdao, ljudi i žene rekoše: 'Bog ga ubio! Izdalo ga svako dobro!'"¹⁴⁹ Ovakvi i slični opisi izvanredno svedoče o tome u koliko meri je mit bio živ, koliko je bio deo stvarnosti i kako je artikulisao "kolektivnu svest".

Proizvod te "istorijske svesti" su brojna "rodoljubiva preduzeća" inspirisanih pojedinaca. Naročito su bile učestale pesmarice raznih "narodnih pesnika", koje su bile namenjene školskoj populaciji. One su ocenjivane od strane prosvetnih vlasti, o čemu su sačuvani detaljni izveštaji. Tako se, na primer, u jednoj od pesmarica, čiji je autor izvesni M. Jović, seoski učitelj, mogu se pronaći i sledeći stihovi:

"Ne znaju se umoriti mladi,
Dok se turskih ne naseku glava!"¹⁵⁰

¹⁴⁷ P. Srećković, *Detinjstvo*, Beograd 1900, 7.

¹⁴⁸ *Isto*, 8.

¹⁴⁹ *Isto*, 118.

¹⁵⁰ *Prosvetni glasnik* 1–12 (1892) 852.

Odrubljene turske glave bile su omiljeni motiv pesnika, pa se pominju i u nekoliko drugih stihova:

*“Kako srpske sablje sijevaju,
Tako turske glave zijevju!”*

Ili

*“Koliko je u godini dana,
Toliko si osekao glava...”*

Ova Jovićeve pesmarica nije prihvaćena kao knjiga koju treba distribuirati po školama, ali iz razloga stilske prirode, neuspelog deseterca, kao i zbog toga što su “pojedini srpski junaci prikazani nedovoljno junački”¹⁵¹: Vojvodu Milenka u jednoj pesmi hvata strah od turske vojske, a hajduk-Veljka u drugoj savetuje žena, što je smatrano za nezamislivo.

U jednom delu, inače uskog naučnog kruga, Ruvarčev rad bio je priman sa odobravanjem. Najugledniji tadašnji istoričari, među kojima Stojan Novaković, Ljuba Kovačević, Ljuba Jovanović i drugi, stali su na Ruvarčevu stranu, neki otvoreno, a neki stidljivo. Međutim, recepcija Ruvarčevog dela je u velikom delu stručne javnosti, kao i u širim krugovima društva, koje je u dubokim slojevima pulsiralo u ritmu deseterca, bila izrazito nepovoljna, a rezultati kritičke historiografske škole teško su prodirali čak i u nastavu istorije u srpskim školama. Koristeći se znatnim uticajem, Srećković je sprečavao da se u nastavu uvrste nova saznanja, iako nije mogao to sasvim i dugo-ročno da spreči. Ipak, nalazeći se decenijama na visokim dužnostima u prosvetnim organizacijama, Srećković je pogubno uticao na generacije mladih ljudi. Njegovi izveštaji o predloženim udžbenicima istorije kipeli su od nacionalne pedagogije, pred kojom je ustupao svaki stručni obzir.

U takvoj atmosferi nije iznenađujuće što se na Ilariona Ruvarca zbog njegovog rada obušila čitava lavina javnih prozivki i anatemitisanja. Mnogi pojedinci osetili su potrebu da sa Ruvarcem polemišu na najrazličitije načine. Karakterističan je slučaj pukovnika Aleksandra Protića koji se žestoko okomio na Ruvarca i njegove istomišljenike. Prema mišljenju pukovnika Aleksandra Protića, kritički istoričari su “u tolikoj meri skeptičari, sve u

¹⁵¹ Isto.

težnji da služe istini, da to već prelazi svaku meru i počinje biti štetno za interese srpskog naroda. To mi se učinilo još pre mnogo godina... – a najviše kad sam čitao neke istoriske radove g. arhimandrita I. Ruvarca”. Navodeći imena Ljube Kovečevića, Č. Mijatovića, Ilariona Ruvarca, Protić nastavlja: “Svi su se ovi pisci naši trudili, da pronadu istorijsku istinu, najčistiju istinu. A razume se, kome istina lebdi pred očima, tome ne ostaje vremena da misli i o tako sporednim obzirima, kao što su interesi i koristi... Ili je možda ono istina, što je u svojoj knjizi *Montenegrina* prečasní g. I. Ruvarac rekao za Crnogorce: da ni oni nisu čisti Srbi...? A zna li prečasní g. I. Ruvarac, jadi ga ne znali, za onu narodnu pesmu...itd.” Ruvarčevi spisi, upozorava Protić, budući da sasvim ruše stereotipe i legende, “narodne svetinje”, “ne mogu biti istorijski izvor iz koga bi mladi Srbi mogli zaititi i napiti se patriotskim napitkom. Na protiv, oni su kadri da ubiju sve ideale...” Protić konačno dolazi do poente: “Kad sumiramo trudove naših nekih modernih istoričara i etnografa, rezultat ispada nekako uvek rdavo za srpsko pleme. Neki su se etnografi zaustavili (u ocrtavanju granica srpstva – S. M) na Moravi, Vl. Jakšić na Drini, a g. I. Ruvarac briše iz narodnog teftera Crnogorce!

Svaki nešto, ne ostade ništa!

Strašilo se slušat' šta se radi...

Mi smo uvek na našu rođenu štetu prema protivnicima kavaljeri do bezumlja... U g(ospodinu). I(larionu). Ruvorcu (sic!) i pokojnom Đuri Daničiću, imamo za to dva jasna tipa”.¹⁵²

¹⁵² A. Protić, *Naši moderni istoričari*, 1901, 14–16. Interesantno je još jedno „umovanje“ pukovnika Protića: Pišući o jednom predavanju Ljube Kovačevića na kojem je Kovačević dokazivao da srpski vladari nisu kovali zlatan novac, te da su postojeći primerci nekakvih zlatnika srpskih kraljeva u stvari falsifikati, Protić veli: „I kad sam sve dobro saslušao i sve dobro razgledao, ja sam se tek onda uverio, da su naši stari kraljevi zaista kovali zlatan novac. Neka čitaoc moj stavi sebi ovako prosto pitanje: može li se imitovati novac koji nikad nije postojao? Da se nešto može imitirati, treba da postoji original... Zašto nikad niko nije pravio i prodavao imitacije hrvatskog (podv. S. M.) zlatnog novca? Iz prostog razloga što takav novac nikada nije ni postojao... Nek je prosto i blagosloveno dokazivanje g. Ljube Kovačevića da kralj Vukašin nije ubio cara Uroša i da Vuk Branković nije izdao na Kosovu. Hvala svakome ko dokaže da je u srpskom narodu bilo jednoga careubice i jednoga izdajnika manje. Ali sa pitanjem o zlatnom novcu, stvar stoji malo drukče. Zlatan srpski novac, to je zlatan istorijski dokaz da je stara srpska država bila dobro organizovana i kulturna zemlja... Takvi dragoceni spomenici naše nekadašnje državne nezavisnosti, legaliziraju naše aspiracije na obnovu te države u njenim istorijskim i stenografskim granicama. Je li, pitam, razumno slabiti te aspiracije negiranjem onih dokaza koji te aspiracije potkrepljuju?“

U svojim napadima na Ilariona Ruvarca najžešći je, ipak, bio Jaša Tomić. Njegova kritika “Ruvarčeve škole” prelazila je na momente u hysteriju. O Ruvarcu je pisao sa mešavinom kritike, prezira, pozerskog sažaljenja, kvazipoštovanja, zloradosti, pa na kraju i otvorene mržnje.

Tomić je, najpre u nizu napisa u *Zastavi* pod naslovom “Nerodoljubiva istorija”, a potom preštampanih i u posebnoj knjizi,¹⁵³ osetio potrebu da o Ruvarčevim radovima kaže ono što mu je “već davno na srcu”: “da pobijem njegove glavne navode”, kako sam kaže. Ovo Tomićevo *immo* pectore razlaganje o Ruvarcu, njegovom delu i kritičkim istoričarima uopšte, jedna je od najopakije pisanih knjiga u srpskoj literaturi. Odgovarajući na paralelu koju je između Dositeja Obradovića i Vuka Karadžića sa jedne, i Ruvarca, sa druge strane, povukao Jovan Radonić, Jaša Tomić ističe da su svi oni zaista “udarili novim pravcem”, ali i da su “njihovi... putevi veoma razni”. Jer, nastavljao je Tomić, “put Dositeja i Vuka je put istine, on vodi narodu, životu njegovu, potrebama njegovim. Put, kojim je išao Ruvarac, nije put istine, nego put zastranjenosti, on ne vodi narodu i potrebama njegovim”.¹⁵⁴

Tomić je dalje obrazlagao da su Srbi počeli da pišu istoriju u vreme kada se vodila borba za oslobođenje “od turskog jarma”, pa je “u službu velike misli oslobođenja stupila... i istorija. Ondašnja ‘omladina’ je pevala. Pevala istoriju, pevala politiku, pevala ekonomiju, i da je mogla da peva hemiju, ona bi je pevala.

Vrlo prirodno! Niti je onda bilo vreme da se bogatimo, niti da istražujemo koga je baš dana umro car Uroš, niti smo žudeli da pronademo nov metal... I istorik je pevao. No ko je još sa kuknjavom vodio narod u borbu?! Miloš i Marko morali su da postanu još veći i silniji, pa da se izazove oduševljenje među živima... Onaj rodoljubivi pravac u onom vremenu – prirodan je.”¹⁵⁵ U ovom svom obrazlaganju Tomić je pokazao vrhunsko neznanje, ne razlikujući nauku od predrasuda masa. Naročito je interesantno njegovo shvatanje da je, kako proizilazi, zadatak “istorika” da “vodi narod u borbu”, kao i njegovo razumevanje kritičke historiografije kao “kuknjave”.

Sa druge strane, Tomić smatra da je Ruvarac hteo da dokaže “kako naš narod nije ništa i nema ništa”, da je “poslednji”. Prema Tomićevom pisanju izlazi da je Ruvarčeva “žalosna” zasluga to “što se kod nas ne samo u

¹⁵³ J. Tomić, *Boj na Kosovu – Seoba Srba – Crna Gora. Kritika Ruvarčeve škole*, Novi Sad 1908.

¹⁵⁴ *Isto*, 5–6.

¹⁵⁵ *Isto*, 7.

istorijskoj nauci nego i u javnom životu mnogo žalosnije i strašljivije gleda na život i prilike”,¹⁵⁶ što je “malaksalo rodoljublje”. Tomić optužuje Ruvarca da narodu otima prošlost i ujedno žali što srpska historiografija nije našla ljude koji će “bez ikakva milosrđa da počupaju otrovne rasadnike Ruvarčeve škole”, već je, naprotiv, našla “fanatične učenike i pristaše toga bolesnog kaludera” koji, “da je bio skupim novcem plaćen, ne bi mogao da piše zlobnije, pakosnije”.¹⁵⁷

Ruvarac je “trudoljubiv”, “načitan” ali “zaslepljen”, “bolestan”, “razdražen”, “sitničar”, “fanatičan”. On želi da bude nepristrasan i naučan “pa ma svi Srbi od reda popucali od jeda”.¹⁵⁸ Njega “nad satrvenim narodnim idealima” obuzima “tupa, blesasta radost...”¹⁵⁹ odvođeci ga u zastranjenost u kojoj on piše o Srbima kao o “poslednjima”, dokazuje im da su pred kritičkom historiografijom oni – “ništa” i sve to čini tako “kao da su mu Srbi oči kopali”.¹⁶⁰

Ruvarčeve sledbenike Tomić opisuje kao ljude koji uživaju u rušenju narodnih ideala, koji “hoće da pokažu svoju veliku naučnost u prvom redu tim, što imaju bajagi i oni kuraži, da u interesu nauke ‘dokažu’ neku istinu, od koje puca srce i njima i narodu. Ko nije tako što dokazao”, ironizira Tomić, “to nije kritički istoričar...”¹⁶¹ Ruvarčevi sledbenici, nadalje, “uživaju u tome, kad svoj narod mogu da omalovaže”, a sve to rade “samo zato, što pate od bolesti, da se pokažu ‘po svaku cenu’ realiste”.¹⁶² Pri kraju svog razmatranja o Ruvarcu i njegovim sledbenicima Tomić priznaje: “Ne znam kako kome, meni su odvratni!”¹⁶³

Borba protiv zloupotrebe autoriteta nauke u bilo koje svrhe bila je jedna od ključnih koje je Ruvarac vodio. Naročito se suprotstavljao nacionalnim mitovima i na njima zasnovanim interpretacijama prošlosti. U tom smislu, karakteristično je da se u izvesnim krugovima danas javlja svojevrсна reha-

¹⁵⁶ Isto, 10.

¹⁵⁷ Isto, 9.

¹⁵⁸ Isto, 14.

¹⁵⁹ Isto, 88.

¹⁶⁰ Isto, 16.

¹⁶¹ Isto, 17.

¹⁶² Isto, 47.

¹⁶³ Isto, 125.

bilitacija samog Srećkovića,¹⁶⁴ koji je, iako promašen kao istoričar, navodno, ipak stekao velike zasluge za širenje “srpske nacionalne misli”, što je, opet navodno, priznavao i sam Ruvarac, iako je ovaj više puta ironizirao na račun Srećkovićevih zasluga za “širenje misli o srpskom ujedinjenju”.¹⁶⁵ Kakva je ta nacionalna misao koja se temelji na neistinama i konstrukcijama, Ruvarac je pisao još 1885. godine, žaleći se da “danas ne bi smeo putovati u društvu sa gospodinom Pantom Srećkovićem u Slavoniju, in Macedoniam, a što ne smem, kriv je šovinista Panta i njegov *’rad oko širenja misli o srpskom ujedinjenju’*..., pa ne smem s Pantom vrat lomiti po lošem zanatu oko širenja pomenute misli (kurziv S. M.)”.¹⁶⁶

Napadi kojima je Ruvarac bio izložen trajali su sve vreme njegovog života, a nastavili su se i posle arhimandritove smrti. Tu atmosferu, vrlo ubedljivo i precizno, registrovao je Jovan Skerlić: Ruvarac je počeo sa svojim dekonstruisanjem nacionalnih mitova “u jednom pokolenju koje je u te ideje (nacionalno-romantičarske – S. M.) verovalo kao u dogme, onda kada se iz narodnih pesama htelo da izvlači etika, estetika, pa čak i praktična politika, kada su se nosile *’dušanke’* i ozbiljno pevalo:

*I nebo samo srbske je boje,
U njemu gore Srbin je Bog!*

Trebalo je biti vrlo hrabar i vrlo jak čovek, te udariti na sve idole i legende, objaviti da nauka ima samo jedan cilj: i to je istina... i da jedan narod ne može da osniva svoj život na lažima...

Tih ideja Ruvarac se sa iskrenom strašću, čak sa borbenom nasrtljivošću, držao celog svog života. I ništa nije bilo prirodnije no da glupost, neznanje, duhovna lenjost i laž skoče na ovog jeretika i naučnog prevratnika. *’Izdajnik Srpstva’*, *’neprijatelj zavetne misli’*, *’razoritelj narodnih svetinja’*, tako su ga pozdravljali mikrokefali koji su poplavili našu dobru zemlju...”¹⁶⁷

U takvoj atmosferi, Ruvarac je i sam bio rezigniran i zbog stanja u ondašnjoj srpskoj naučnoj eliti. Javljaajući svom saradniku i prijatelju Konstantinu Jirečeku da mu je Stojan Novaković čestitao na izboru u Srpski kraljevsku akademiju, Ruvarac piše da se dvoumi kako da reaguje na ovo Novakovićevo čestitanje: “Kakvo lice da napravim na to Stojanovo čestitanje: da li slat-

¹⁶⁴ Vidi publikaciju: *Mitološki zbornik* 14 (2005).

¹⁶⁵ *Zbornik Ilariona Ruvarca...*, 172–174.

¹⁶⁶ *Isto*, 166.

¹⁶⁷ J. Skerlić, *Pisci i knjige*, 7, 1922, 68–69.

ko ili nakiselo ili mračno?”¹⁶⁸ Ovakva rezigniranost proizilazila je svakako iz činjenice da je za “pravog člana” Akademije biran i Panta Srećković, čime se u najmanju ruku legitimisala Srećkovićeva konstrukcija srpske prošlosti.

Epilog ili posledice

Poplava istorioidnih konstrukcija koju su iskusili srpsko društvo i srpska historiografija u poslednje dve decenije čini upitnim ishod i rezultate sukoba koji je u drugoj polovini XIX veka izbio između takozvanih romantičara i kritičara i koji treba da se završio pobedom kritičkog pravca. To se, pre svega, odnosi na stanje masovne istorijske svesti.

Ni kritička historiografija nije ipak pokazala blagonaklonost prema svo-
me utemeljivaču. Ruvarčev rad kao da je nerado priman, kao da se na nje-
ga ukazivalo nevoljno, onda kada se nikako nije mogao izostaviti. Tako je, u
izvesnom smislu, ostalo i do sada. Čak bi se moglo reći da u današnjem vre-
menu dominira ignorisanje dela Ilariona Ruvarca.¹⁶⁹

Kada je još 1879. godine Vatroslav Jagić pozivao na objavljivanje Ru-
varčevih radova, nijedno učeno društvo nije se pozivu odazvalo. Ruvarac je
odista sam nastojao da, najčešće o sopstvenom trošku, publikuje svoje rado-
ve, preštampa ih iz novina i časopisa sa kojima je sarađivao, ali sve to danas
nije dovoljno da nadomesti odsustvo kritičkog izdanja Ruvarčevih sabranih
dela.

Kada je “istorik” 1905. godine umro, Jovan Radonić je pokrenuo pita-
nje izdavanja odabranih spisa Ilariona Ruvarca, ali od ideje se nije dalje od-
maklo, iako je “nažalost, često najpogodnije vreme za izdavanje skupljenih
dela jednog pisca njegova smrt”, kako je zaključivao Nikola Radojčić. I na-
rednih decenija nešto se u tom pravcu pokušavalo, ali je slabo šta učinjeno.
Osim nekoliko pokušaja objavljivanja odabranih Ruvarčevih radova, kritič-
ko izdanje sabranih dela rodonačelnika kritičke historiografije u Srba još uvek
ne postoji. Akademija nauka je posle Prvog svetskog rata postala vlasnik

¹⁶⁸ I. Ruvarac – K. Jirečku, 16. 4. 1888. Pismo je objavljeno u: B. Suvajdžić,
„Prepiska Ilariona Ruvarca i Konstantina Jirečeka“, *Godišnjak Katedre za
srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima* 2 (2006) 188.

¹⁶⁹ Vidi: B. Suvajdžić, *Ilarion Ruvarac i narodna književnost...*, 36–37.

Rugarčevih hartija, koje se danas čuvaju u njenom arhivu, tako da budući priređivač Rugarčevih radova treba svoj rad da počne odatle.

Povodom stote godišnjice rođenja Ilariona Rugarca Istorijско društvo u Novom Sadu posvetilo mu je jedan broj svog Glasnika.¹⁷⁰ Potom je dve godine kasnije objavljen *Zbornik Ilariona Rugarca*, u zbirci "Posebna izdanja" SKA, u kojem su sakupljeni neki važniji Rugarčevi tekstovi. Međutim, ova prigodna izdanja nisu ni iz daleka ispunila prazninu koja se oseća zbog odsustva kritičkog izdanja Rugarčevih sabranih dela i detaljne studije o njegovom životu i radu, odnosno o počecima kritičke srpske historiografije. Štaviše, planirani drugi tom Akademijinog *Zbornika* nikada nije ni objavljen.¹⁷¹

Ne tako davne 1955. godine, obeležavana je 50-godišnjica smrti Ilariona Rugarca. Tom prilikom Filozofski fakultet u Novom Sadu izdao je prigodnu publikaciju, *Spomenicu Ilarionu Rugarcu*, u kojoj je istaknuto da se "preko ovoga datuma ne može i ne sme preći ćutke", uz naglasak na zadovoljstvu što novosadski Filozofski fakultet započinje izdavanje svojih publikacija knjigom "vezanom za tako značajnu ličnost naše nacionalne kulture". Osim toga, kako ime i delo Rugarčevo ne bi ostali "nezapaženi ni za ostalu našu obrazovanu javnost", organizovan je i naučni skup posvećen velikanu istorijske nauke u čiju organizaciju i izvođenje su se uključile najznačajnije kulturne institucije u Srbiji.¹⁷² Ipak, publikovani zbornik radova, *Spomenica Ilarionu Rugarcu* nije otišao mnogo dalje u znanjima od onoga što je o Rugarcu do tada bilo poznato, ali je ostao i kao svedočanstvo o vremenu u kojem je nastao i vrednostima koje su u njemu ipak poštovane.

Pedeset godina kasnije, 2005. godine beleži se jedan novi jubilej – 100-godišnjica smrti Ilariona Rugarca, ali bez prigodne publikacije, bez naučnog skupa i, treba li pomenuti, bez Rugarčevih sabranih dela. Izostalo je i prigodno podsećanje na delo rodonačelnika srpske kritičke historiografije, i to u vremenu kada je upravo i nauci i javnosti podsećanje na Rugarca bilo potrebno, a moglo bi se reći, i neophodno. Tu najpre treba imati u vidu talas mitova i legendi koji je zapljusnuo tokom devedesetih godina XX veka obale naučne historiografije i koji je rezultirao njenim ne toliko brojnim reakcijama,

¹⁷⁰ *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* 5 (1932).

¹⁷¹ Vidi: D. Dinić-Knežević, „Ilarion Rugarac o Srbima u srednjovekovnoj Ugarskoj“, *Zbornik radova naučnog skupa Braća Rugarac u srpskoj historiografiji i kulturi*, Novi Sad, Sremska Mitrovica 1997, 61.

¹⁷² *Spomenica Ilarionu Rugarcu*, Novi Sad 1955

za koje je, istinu govoreći, još uvek upitno u kojoj su meri zaista bile efikasne kao odgovor na ovaj izazov, naročito zbog upadljive nezainteresovanosti većeg dela akademske sredine. Među te odgovore, pre svega, ubraja se dragocena, znalački pisana i duhovito sročena knjiga profesora Radivoja Radića, *Srbi pre Adama i posle njega*¹⁷³, koja ni iz daleka nije dobila onaj publicitet kakav su dobili radovi autora o kojima profesor Radić piše u svojoj knjizi.

Naime, tokom devedesetih godina XX veka raskošne etnogeneze, proizvoljne genealogije, nove i osobene hronologije, urnebesne etimologije, diletantske revizije pouzdano utvrđenih i višestruko proverenih istorijskih činjenica, uputile su, bahato i besprizorno izazov kritičkoj historiografiji optužujući je da je kominternovska, vatikanska, judeo-masonska, u svakom slučaju antisrpska i nepatriotska, plod bečko-berlinske i razume se, komunističke antisrpske propagande. Ovakva tvrđenja neretko su imala i službenu podršku. Pretvorivši polje historiografskih istraživanja u "igralište bujne mašte", novoromantičari, kako su kasnije nazvani, širili su, a i danas nastavljaju da šire nebrojene zablude o celokupnoj istoriji srpskog naroda. Taj pad u novo "istoriografsko varavarstvo" sublimira dobro poznata fraza: "Srbi – narod najstariji", sa svim konsekvencama koje iz toga proizilaze. A upravo je protiv tih i takvih ideja, u raznim njihovim manifestacijama, vojevao celog svog života arhimandrit Ilarion Ruvarac. Podsećanje na njega je izostalo.

Sa druge strane, došlo je do rehabilitovanja, istini za volju izvannaučnog, ali ipak rehabilitovanja Miloša Milojevića, Pante Srećkovića, Sime Lukina Lazića i drugih maštovitih konstruktora najstarije srpske istorije. Osim što je dokaz za to koliko je duboka društvena intelektualna regresija, ova rehabilitacija je pokazala i odsustvo snage i volje u srpskoj istorijskoj nauci da sa tim problemom izađe na kraj. Kao rугanje nauci deluje pojava pomenu-tog zbornika koji praktično rehabilituje konstrukcije Pante Srećkovića i to baš na stogodišnjicu smrti Ilariona Ruvarca, koju historiografija u Srbiji nije ni registrovala ni obeležila prigodnim naučnim skupom, kao da je o Ilarionu Ruvarcu već sve rečeno. I delo Jaše Tomića u kome on kritikuje "Ruvarčevu školu" ponovo je štampano 2001. godine, u izdanju kuće otužno-patetičnog naziva "Društvo srpsko-srpskog prijateljstva", sa godinom izdanja 7509.¹⁷⁴ Nekoliko godina ranije, 1997. godine, a potom i 2001. godine, radovi Miloša S. Milojevića takođe su doživeli rehabilitaciju ponovnim izdanjem knjige

¹⁷³ R. Radić, *Srbi pre Adama i posle njega*, Beograd 2005.

¹⁷⁴ U pitanju je računanje vremena po starom, vizantijskom kalendaru, od postanka sveta.

Odlomci istorije Srba i srpskih – jugoslovenskih zemalja u Turskoj i Austriji, koja je prvi put štampana 1872. godine. O poplavi izdanja novijeg datuma i savremenijih pisaca (Olge Luković Pjanović, Jovana Deretića i ostalih) da i ne govorimo.

Većinski deo stručne javnosti jednostavno je ignorisao ovu izrazito malignu pojavu sa posledicama težim nego što se isprva moglo pretpostaviti, ponajpre iz osećanja indignacije i razumljivog neshvatanja u kojim se relacijama sa militantnom grupom mitotvoraca i sanjara može voditi bilo kakav naučni dijalog. Međutim, zilotska gorljivost novih posednika i promotera velikih “istina” o “pravoj” istoriji srpskog naroda, oslobođenost od sva-ke profesionalne odgovornosti, razvijena izdavačka delatnost, posejana na tle prethodno pripremljeno za prihvatanje ovih opasnih mitomanskih konstrukcija, osvojila je javni prostor i, nimalo slučajno, dobila zapaženo mesto u javnosti, u kojoj su se njihove ideje, kao što sa zabludama obično i biva, vrlo lako širile.

Jedna od glavnih meta napada notornih ili prikrivenih novoromantičara bio je Ilarion Ruvarac. Obnovljen je dobro poznati arsenal za napad: austrijski plaćenik, rušitelj narodnih ideala, neprijatelj srpstva. Jedan od učenika skupa posvećenog Panteliji Srećkoviću, nakon kojeg je objavljen pomenuti zbornik radova, koji u suštini predstavlja rehabilitaciju Pante Srećkovića, “otkrio” je i neke zanimljive detalje o Ruvarčevom uticaju u srpskoj historiografiji, ali i šire. Ruvarac je, navodno, predstavljao “strah i trepet za sve naučnike svog doba, jer oštini njegovog oka ništa nije moglo da promakne a bistrini i konsekvantnosti njegovog uma niko nije mogao da izbegne”. Zbog ovih Ruvarčevih osobina je “ovim delom Balkana i srednje Evrope vladao strah od Ilarionovog suda i namera”.¹⁷⁵ To je za posledicu imalo dogmatsku pobedu “(ne)istina radikalno-romantičarskog kriticisma naše historiografije zasnovane na jugoslovenskoj dogovornoj historiografiji, od Ruvarca, Franje Račkog, Jirečeka i do poslednjih njihovih učenika najnovijih vremena koji su od srpskog naroda stvorili ‘slepu publiku’”.¹⁷⁶

¹⁷⁵ R. Petrović, „Za Pantu ili protiv njega“, *Mitološki zbornik* 14 (2005) 84.

¹⁷⁶ Ž. Andrejić, „Pantelija Crečković i Ilarion Ruvarac – sukob liberalno-romantičarske kritičnosti i radikalno-pozitivističkog kriticisma; urušavanje indoktriniranog sistema sa pojavom novoromantičara – slika slabosti srpskih nacionalnih institucija i potreba stvaranja nove srpske istorijske škole“, *Mitološki zbornik* 14 (2005) 216–217.

Obeležene ratovima i nasiljem, devedesete godine prošlog veka usekle su dubok jaz između naroda bivše Jugoslavije. A upravo je Ruvarac, kritikujući šovenske ispade Pante Srečkovića, na srpskoj i Ante Starčevića na hrvatskoj strani, još 1884. godine pisao da su šoveni među Južnim Slovenima, posebno među Srbima i Hrvatima, “čeda i emanacije istog duha”, da “rade isti posao i traže ‘bilja od omraze’ i seju isto seme: seme razdora među srodnom i najbližom braćom, među slovenskim plemenima na jugu – koja su upućena jedno na drugo”.¹⁷⁷ Koliko je to moralo da zaboli u časovima kada je Jugoslavija postala simbol svega onoga od čega se želi pobeći iz prošlosti sopstvenog naroda?

Kako pre sto i više godina, tako se i u najnovije vreme “pokazalo... da nova znanja o istoriji, napredak nauke i tomovi knjiga naučne historiografije ništa ne menjaju u odnosu prema istoriji samo ako su političke i društvene okolnosti takve da je iracionalna ‘mitska’ svest poželjna”.¹⁷⁸ Te okolnosti duboko uznemiruju, ali njihovo registrovanje je ujedno i objašnjenje zašto Ilarion Ruvarac ne spada u red ličnosti kojima se odaje dužno poštovanje kao značajnim kulturnim poslenicima, odnosno zašto se ta značajna ličnost srpske historiografije i kulture zanemaruje i ignoriše. Savremena srpska naučna, kritička historiografija ostavlja zbog toga utisak ravnodušnosti ili, još gore, kao da se stidi svojih temelja, koji su, sa druge strane, žestoko napadnuti iz krugova izvannaučne historiografije.

Kao pre više od jednog stoleća, kada je delo Ilariona Ruvarca bilo napadano i osporavano, a publikovanje njegovih dela, osim u stručnim časopisima, koji inače nisu dopirali do širih slojeva, otežavano, pa i onemogućavano, tako su i danas njegovi protivnici (a još ih ima) daleko glasniji pa i agresivniji u osporavanju i napadanju njegovog značaja nego što su istoričari od zanata uopšte zainteresovani da Ruvarcu bude dodeljeno zasluženno mesto u istoriji srpske historiografije i kulture uopšte. Internet stranice pune su optužbi na račun “stranog plaćenika” Ruvarca, kojeg na raznim forumima osporavaju pojedinci čije se iskustvo u radu sa istorijskim izvorima ne može porediti sa Ruvarčevim, pri čemu je i sama ideja takvog poređenja groteskna.

Pogrešna je i autoru ovog teksta sasvim strana svaka pomisao da bi naučna historiografija trebalo da se “forumiški” obračunava sa proizvoljnostima

¹⁷⁷ Zbornik Ilariona Ruvarca..., 201.

¹⁷⁸ O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma. Stereotipi srpskih intelektualaca u XX veku o „nama” i „drugima”*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2002, 17.

raznih ljubitelja nacionalne prošlosti i nacionalnih dušebrižnika, ali je pažnje ipak vredna činjenica da se do današnjeg dana nije temeljno i celovito obradila važna tema srpske naučne historiografije: njeno vlastito utemeljenje. Otuda, kao da se obistinjuju maliciozne reči Jaše Tomića, koji je replicirao na paralelu koju je Jovan Radonić svojevremeno uspostavio između Vuka Karadžića i Dositeja Obradovića, sa jedne strane, i Ilariona Ruvarca sa druge, a u replici predvideo da će “Dositej i Vuk večito živeti, a Ilarijon Ruvarac, koji je isto tako umro, ali još živi, umreće i po drugi put”.¹⁷⁹

*
* *

Pišući o svom iskustvu kritičkog istoričara, koji je uprkos nedvosmislenoj logičnosti, neospornoj utemeljenosti i naučnoj proverljivosti stavova bio izložen osporavanjima i napadima ignorantske sredine, Ruvarac je morao da zaključi: “(...) jednom reči gospodin Panta je pozicija, a ja sam negacija te pozicije. Blago li si Panti što je tako pozitivan, a teško li si meni, što sam na protiv položenosti strani, što sam negativan!”¹⁸⁰

U tom smislu interesantna je i jedna Ruvarčeva duhovita, ali uistinu gorka i potresna slika, koja u stvari odaje jasnu Ruvarčevu svest da je kritika njegovog stila samo izokolni udar totalitarne društvene svesti na suštinu. Navodno, jedan “dobri Genije” Ruvarcu je savetovao: “...ja se neću s tobom sada o tom prepirati – već ti opet kažem: ne piši ti ni ovako ni onako; ne piši nikako! ...Nećeš ti ozbiljnom kritikom nikog ni ubediti ni ublažiti, već ćeš ih još većma razjariti protiv sebe, i što ti budeš hladniji i objektivniji, to će oni postajati sve ljući i vrući, sve žešći i subjektivniji. Nije Panta sam i inokosan kao ti! S Pantom i uz Pantu i iza Pante stoji čitava četa, čitav oblak pantelij-skih natura i egzistencija, i na ovoj i na onoj strani. I te sve Pante i Pantelije kad se razjare, pa se razjareni slože na tebe, kukavče? Ta razneće te!...

...Budi pametan i ne pleći se u svetske poslove i istorije... Ta zar ne uviđaš, more, da je to najpametnije, najprobitičnije, najdostojanstvenije... Niko se nije kajao što nije pisao, al’ mnogi se pokajao, što je pisao i piskarao, i mnogome je preselo pisanje i piskaranje...”¹⁸¹ Braneći, međutim,

¹⁷⁹ J. Tomić, *Boj na Kosovu...*, 6.

¹⁸⁰ *Zbornik Ilariona Ruvarca...*, 164.

¹⁸¹ *Isto*, 231–232.

dostojanstvo nauke, a mora se reći i razuma, arhimandrit Ilarion Ruvarac je istrajavao, odupirući se valjda na jedini mogući način – neumornim radom, ali svakako ne bez svadalačkog prkosa i inata: “i dokle god gospodin Panta uspiše takve istorije, donde ću i ja, ako Bog da zdravlje, pisati o tim i takim *Istorijama* Pantinim i Pantinih drugova”.¹⁸²

Granice ipak postoje. Kada se pojavila Srećkovićeva druga knjiga *Istoriје*, Ruvarac je odustao. U pomenutom kratkom prikazu čitamo i ovaj deo: “ono malo dobra, što ga ima u knjizi toj, tuđe [je] pa usvojeno ili upravo ukradeno, jer nije kazano, otkud je uzeto, a ono što nije to, što je svoje i samosvojno, to ne valja, tako i u toj meri ne valja, da se ne može ni kritikovati, i svaki bi onaj lud bio, koji bi u pretres i na ocenu uzeo takvu vašarsku rabotu, kakva je knjiga ta...”¹⁸³

Svojim radom i rezultatima, Ruvarac je pomalo nametljivo, ali nedvosmisleno i kategorično ostavio obavezujuće zaveštanje svojim nastavljačima na polju kritičke historiografije da i oni koliko im je dato razuma i hrabrosti, govore, pišu i misle, nastojeći da odbrane naučno znanje od mitotvoraca i “metafizičara u struci”¹⁸⁴, ali i van nje.

Zbog toga Ruvarac i spada u red ličnosti o kojima se najistinitije govori kada se zbace steg opreza i na trenutak odloži na stranu naučna uzdržanost. Istoričaru je, ipak, lakše da takve misli izgovori tuđim rečima. Zato i ovaj rad svesno završavam jednom pohvalom, koju Ruvarac zaista i zaslužuje, a koja potiče iz sredine kojoj je Ruvarac i sam pripadao: “Govorio je (Ruvarac – prim. S. M): ‘jedan narod mora poznati svoju prošlost kritički, jer nekritička povjest nevredi ništa’. Zbog toga su ga napadali, (naročito nadri-istoričari) grdili, pretili mu, nazivali ga narodnim izdajnikom. Išlo se toliko daleko da se tražilo da se on baci na lomaču. Ali on je sve to stoički podneo, čvrsto ubeđen da je na ispravnom putu. I bio je, i hvala mu na ‘junaštvu’. Da nije bio takav mi ne bismo njegovo bogato delo mogli koristiti, i danas se od njega učiti. Učiti naučno, istorijski i pošteno. (kurziv S. M).”¹⁸⁵

¹⁸² *Isto*, 164.

¹⁸³ *Stražilovo*, 4 (1888) 399.

¹⁸⁴ Pojam je preuzet od prof. Branka Petranovića.

¹⁸⁵ Protojerej-stavrofor D. N. Petrović, „U spomen arhimandrita Ilariona Ruvarca nastojatelja grgeteskog“, u: *Pisma arhim. Ilariona Ruvarca igumanu Savi Orloviću*, prir. episkop gornjokarlovački Ilarion, S. Karlovci 2005.